

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ**

На правах рукопису

ВІДНЯНСЬКИЙ Степан Васильович

**УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ В МІЖВОЄННІЙ
ЧЕХОСЛОВАЧИНІ**

07.00.02 - Всесвітня історія

АВТОРЕФЕРАТ

**дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора історичних наук
у формі наукової доповіді**

Київ - 1997

00752009 (N)

АВ 37.125

Дисертаційне дослідження у формі наукової доповіді

Робота виконана в Інституті історії України НАН України

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор,
заслужений діяч науки України

КУЛЬЧИЦЬКИЙ Станіслав Владиславович

доктор історичних наук, професор

ГРАНЧАК Іван Михайлович

доктор історичних наук, головний
науковий співробітник

ТРОЦИНСЬКИЙ Володимир Павлович

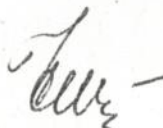
Провідна організація: Інститут української археографії та
джерелознавства ім. М.С.Грушевського
НАН України

Захист відбудеться "28" березня 1997 року о 14 год.
на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 50.17.01 в
Інституті історії України НАН України за адресою: 252001,
м.Київ - 1, вул. М.Грушевського, 4.

З дисертацією у формі наукової доповіді та опублікованими з теми дослідження науковими працями можна ознайомитися в бібліотеці Інституту історії України НАН України.

Автореферат розіслано "26" лютого 1997 р.

Вчений секретар
спеціалізованої ради
доктор історичних наук

 - Н.А.ШИПІ

I. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Становлення й зміцнення України як самостійної європейської держави та її визнання і підтримка світовим співтовариством відкривають якісно новий етап у розвитку наукових досліджень з історії України та українського народу, зокрема у висвітленні історичного минулого нашого народу у взаємозв'язках з історією інших народів та всесвітньоісторичним процесом. Адже складні процеси геополітичного самовизначення, вироблення концептуальних засад зовнішньополітичної стратегії та пріоритетів міжнародної діяльності Української держави вимагають всебічного наукового висвітлення витоків, джерел, змісту та проблем встановлення й розвитку міжнародних зв'язків українського народу в минулому. Зокрема, важливого науково-теоретичного і практичного значення набуває сьогодні з'ясування та повне й об'єктивне висвітлення місця та ролі України і українського питання в цілому в зовнішньополітичних доктринах та політиці зарубіжних країн на різних, особливо переломних етапах історії. Одним з таких важливих і в той же час складних та малодосліджених періодів в історії українського народу та його взаємовідносин з іншими народами й державами світу є міжвоєнні роки, коли внаслідок першої світової війни на європейському континенті з'явився ряд нових держав, в тому числі й українські державні утворення - УНР та ЗУНР і в міжнародних відносинах особливої актуальності набуло т.з. українське питання.

ДЛЯ П. В. Сторожика
ІН України

Про що йшлося під цим поняттям, що вкладалося в його зміст різними державами, якою була їх політика щодо України та українського питання, якими були її мотиви і наслідки для українського народу? Дати вичерпну відповідь на ці важливі й складні питання є актуальним і відповідальним завданням української історичної науки, особливо з врахуванням значного впливу міжнародних зв'язків України і політики щодо неї зарубіжних країн на історичну долю українського народу.

Однією з нових європейських держав, що утворилися після першої світової війни, в політиці якої Україна та українське питання займали у міжвоєнні роки важливе місце і яка суттєво вплинула на історичний розвиток українського народу, була Чехословацька республіка.

Міжвоєнний період займає особливе місце в історії взаємин між українським, чеським та словацьким народами, яких об'єднує не тільки належність до одного й того ж слов'янського світу, близькість мови та культури, але й певною мірою і спільність історичної долі. Розпад Російської та Австро-Угорської імперій внаслідок першої світової війни створив реальні передумови для досягнення споконвічної мети цих поневолених слов'янських народів - здобуття національної й державної незалежності, причому шляхи українського і чехословацького самостійництва, попри всі відмінності, багато в чому співпали, а то й і пересіклися, зокрема у 1917-1919 рр. Незважаючи на різну долю боротьби за державність, українсько-чесько-словацькі взаємини продовжували розвиватися і після утворення незалежної Чехословацької республіки і поразки українських національно-визвольних змагань, падіння УНР і ЗУНР.

Вільше того, внаслідок саме цих історичних подій у межах кордонів Чехословаччини в 1919-1939 рр. опинилося понад півмільйона українців (закарпатських русинів-українців та емігрантів з інших українських земель), які зробили вагомий внесок у розвиток українсько-чесько-словацьких суцільних зв'язків. Завдяки цьому та ряду інших обставин і факторів, ставлення Чехословацької республіки - однієї з найдемократичніших держав у міжвоєнній Європі - до України й українського питання в цілому багато в чому відрізнялося від політики щодо української справи інших європейських країн, для яких вона становила лише тактичний інтерес і розглядалася виключно як апарат власної політики.

З'ясування цих особливих обставин і факторів, об'єктивне і всебічне висвітлення місця і ролі України та українського питання в політиці ЧСР та узагальнення досвіду чесько-словацько-українських взаємин у міжвоєнний період заслуговують спеціального історичного дослідження, тим більше, що існуюча історіографія окремих аспектів проблеми потребує переважно наукового переосмислення, поглиблення й доповнення заради очищення історії від штучної політизації, ідеологізації та інших спотворень, повернення їй забутих подій, фактів та імен.

Саме така головна мета узагальнюючого комплексного аналізу проблеми вперше у вітчизняній та зарубіжній історіографії переслідуються даним дисертаційним дослідженням, предметом якого обрана історія формування, еволюція та проведення політики Чехословаччини щодо України, державних утворень на українських землях і українсь-

кого питання в цілому у міжвоєнний період та її наслідки, насамперед для українського народу.

Хронологічні рамки роботи охоплюють практично весь період між двома світовими війнами: від жовтня 1918 р. - утворення Чехословацької республіки, до березня 1939 р. - фашистської окупації, розчленування і ліквідації ЧСР та загарбання Карпатської України Угорщиною. Упродовж всього цього історичного періоду т.в. українське питання посідало важливе місце в політиці Чехословаччини.

Об'єктами вивчення і наукового аналізу дисертації є три взаємопов'язані складові обраної теми: 1) умови, внутрішні й зовнішні чинники формування і еволюції політики ЧСР щодо України та становлення, зміст і форми чехословацько-українських міждержавних відносин; 2) проблема Підкарпатської Русі - Карпатської України (Закарпаття) в політиці ЧСР, її здійснення та наслідки в соціально-політичному і особливо національно-культурному розвитку закарпатських русинів-українців; 3) політика чехословацької влади щодо української еміграції та її результати і значення у чесько-словацько-українських взаєминах міжвоєнного часу.

Такий підхід до вивчення обраної теми уявляється дисертанту багато в чому новим й оригінальним і в той же час цілком виправданим, що дозволяє розглянути проблему в комплексі і водночас висвітлити цілий ряд недостатньо вивчених аспектів та питань чехословацько-українських відносин у міжвоєнні роки в найширшому їх розумінні. Цьому сприяє дотримання в ході дослідження основоположного методологічного принципу - принципу історизму, котрий націлює автора на конкретно-історичний підхід до

вивчення суспільних процесів, подій і фактів, а також принципів об'єктивності та плюралізму. Характер дисертаційного дослідження, його багатоплановість, спроба розглянути обрану тему крізь призму специфіки конкретних дисциплін - всесвітньої історії, історії України, історії міжнародних відносин, культурології, націології, політології, правознавства та соціології, вимагали застосування метода структурно-системного (міждисциплінарного) аналізу як основного.

Використовуючи такий науковий інструментарій і у відповідності з головною метою дослідження були визначені його конкретні завдання:

- проаналізувати ставлення до України, українського народу і шляхів розв'язання українського питання одного з засновників Чехословацької держави, її першого президента і головного творця її зовнішньополітичної доктрини Т.Г. Масарика та вплив його поглядів на східну політику ЧСР;

- дослідити місце та роль українського питання у зовнішньополітичній концепції новоутвореної Чехословацької республіки періоду національно-визвольних й державотворчих змагань українського народу та подальшу еволюцію політики ЧСР щодо української справи;

- висвітлити умови, внутрішні й зовнішні чинники, об'єктивні й суб'єктивні фактори становлення та розвитку чехословацько-українських міждержавних відносин - дипломатичних, торговельно-економічних і культурних;

- з'ясувати обставини приєднання Закарпаття до ЧСР, роль чехословацької дипломатії в цьому і об'єктивно оцінити сутність та значення цієї важливої події в історії українського, чеського і словацького народів;

- дослідити національну політику чехословацької влади на Підкарпатській Русі - Закарпатті і розкрити мотиви, ідейні засади та форми її проведення;

- об'єктивно показати наслідки соціально-політичного та національно-культурного розвитку Закарпаття в складі ЧСР і значення міжвоєнного періоду в історії краю;

- проаналізувати витоки та особливості формування міжвоєнної української еміграції в ЧСР і дати характеристику її кількісних параметрів й структури, а також політико-правового і соціально-економічного становнища;

- розкрити дійсні мотиви, мету і форми проведення чехословацьким урядом т.з. "російської допомогової акції" та її політику щодо власне української еміграції, причини зміни цієї політики з початку 30-х років;

- висвітлити громадсько-політичну та особливо національно-культурну й науково-освітню діяльність українських емігрантів в ЧСР та її роль в консолідації української нації, розвитку ідей української державності і збагаченні скарбниці української та світової культури;

- показати значення й роль культурно-просвітньої та національно-політичної праці українських емігрантів в Закарпатті в національно-культурному відродженні закарпатських русинів-українців, становленні карпато-української державності;

- простежити рівень впливу українців у міжвоєнній Чехословаччині (корінного населення Закарпаття та емігрантів в Наддніпрянській Україні, Галичини, Буковини і Кубані) на формування стосунків між ЧСР і Україною та розвиток українсько-чесько-словацьких взаємин в цілому;

всєбічно розширити фактографічну і джерельну базу дослідження українсько-чехословацьких відносин у міжвоєнний період і запропонувати ряд нових підходів й напрямів їх подальшого ґрунтовного вивчення.

Стан наукової розробки проблеми. Історія формування, еволюції та проведення політики Чехословацької республіки щодо України і українського питання в цілому як важливий напрям не тільки зовнішньополітичної, але й внутрішньополітичної діяльності ЧСР у міжвоєнний період, як і чехословацько-українські відносини цього періоду взагалі, ще не були предметом узагальнюючого комплексного дослідження. Що стосується радянської історіографії, то її ідейно-політичні та методологічні принципи й засади не сприяли виокремленню самостійним напрямом дослідження зносин окремих республік із зовнішнім світом або політики щодо них з боку зарубіжних держав та їх об'єктивному висвітленню, а ті праці, що друкувались з історії міжнародних відносин і двосторонніх зв'язків СРСР, зокрема міжвоєнного періоду, носили здебільшого заідеологізований та конфронтаційний характер. Серед них тільки поодинокі мають певне відношення до теми і їх наукова вартість визначається передусім значним фактичним матеріалом в історії чехословацько-радянських міжвоєнних відносин (1).

1. Иоффе А.Е. Внешняя политика Советского Союза, 1928-1932 гг. - М., 1968; Клыченко А.Ф. Напередодні трагедії. - К., 1971; Клевалский А.Х. Чехословацкие интернационалисты и проданный корпус. Чехословацкие политические организации и воинские формирования в России. 1914-1921 гг. - М., 1966; Петерс И.А. Чехословацко-советские отношения (1918-1934). - К., 1966; Симошенко Р.Р. Имперіалістична політика Антанти і США щодо України в 1919 році (Паризька мирна конференція і антирадянська інтервенція на Україні). - К., 1962; Украинско-чехословацкие интернациональные связи. Сборник научных трудов. - К., 1980; Шипилин В.А. Чехословацко-советские отношения в 1918-1925 годах. - М., 1962.

У вітчизняній історіографії в розробці деяких важливих питань, що прямо чи посередньо стосуються теми дисертаційної роботи, помітних результатів досягнуто лише у 90-ті роки, коли в історичній науці дедалі виразніше почав утверджуватись плюралізм підходів й думок і відкрились широкі можливості доступу до заборонених раніше архівних фондів та дослідження нових, т.з. небажаних тем. Насамперед слід зазначити, що за останні роки з'явився ряд узагальнюючих наукових праць з новим висвітленням історії України й українського народу, зокрема між двома світовими війнами (1), а також цікаві наукові розвідки, переважно дисертаційного характеру, з проблем розвитку міжнародних зв'язків України міжвоєнного періоду, особливо доби українських визвольних змагань (2), результати яких складають безперечний науковий інтерес й можуть служити певним орієнтиром для дослідників.

1. Гунчак Т. Україна. Перша половина ХХ століття. Нариси політичної історії.- К.,1993; Даниленко В.М., Касьянов Г.В., Кульчицький С.В. Сталінізм на Україні: 20-30-ті роки.- К.,1991; Історія України: нове бачення. У двох томах. Т.2.- К.,1996; Нагаєвський І. Українська держава двадцятого століття.- К.,1993; Рубльов О.С., Черченко Ю.А. Сталінщина й доля західноукраїнської інтелігенції (20-30-ті роки ХХ ст.).- К.,1994; Субтельний О. Україна. Історія.- К.,1991; Українська державність у ХХ столітті: історико-політологічний аналіз.- К., 1996 та ін.
2. Гойло І.М. Українське питання в політиці європейських держав після Першої світової війни // Питання історії нового та новітнього часу.- Вип.3.- Част.2.- Чернівці, 1994.- С.164-179; Лупандін О. Українсько-російські мирні переговори 1918 р.- К.,1994; Павленко В. Українсько-болгарські взаємини. 1918-1939 рр.- К.,1996; Симоненко Р. Міжнародне утвердження України// Політика і час.- 1995.- № 12.- С.57-68; Веденєєв Д.В. Становлення зовнішньополітичної служби України (1917-1920). Дис. ... канд. іст. наук.- К.,1994; Городня Н.Д. Політика країн Антанти та США щодо державності України в 1917-1919 роках. Дис. ... канд. іст. наук.- К.,1996; Заруда Т.В. Зовнішньополітична діяльність уряду Української Держави. 1918 рік. Дис. ... канд. іст. наук.- К.,1995; Євсєєнко І.В. Українсько-чесько-словацькі культурні зв'язки в міжвоєнний період. Дис. ... канд. іст. наук.- К.,1996 та ін.

Що стосується безпосередньо теми дисертаційного дослідження, то її окремі аспекти й питання отримали в різні часи досить широке, хоча і неоднозначне висвітлення в працях вітчизняних та зарубіжних авторів, які з метою їх наукового аналізу й оцінки можна умовно поділити на три групи.

До першої з них належать праці з історії національно-визвольного руху чехів і словаків за утворення й розбудову незалежної Чехословацької держави, її внутрішньополітичного розвитку та зовнішньої політики у міжвоєнний період, а також дослідження, присвячені ролі у державотворенні, зміцненні демократичного характеру й міжнародного становища ЧСР її провідних діячів Т.Г.Масарика і Е. Бенеша. З-поміж них на особливу увагу заслуговують узагальнюючі праці чеських і словацьких істориків, написані в різні часи і з різних позицій, але насичені величезним фактичним матеріалом (1), який був критично використаний автором під час роботи над темою дисертації.

---

1. Kudela J. Profesor Masaryk a ceskoslovenske vojsko na Rusi.- Praha, 1923; Nejedly Z. T.G.Masaryk.- Praha, 1946; Краль В. О контрреволюционной и антисоветской политике Масарика и Бенеша.- М.,1955; Olivoва Y. Ceskoslovensko-sovetske vztahy v letech 1918-1922.- Praha, 1957; Syllaba T. T.G.Masaryk a revoluce v Rusku.- Praha, 1959; Внешняя политика Чехословакии 1918-1939. Сборник статей. (Перевод с чешского).- М.,1959; Uherok Z. O sovetско-ceskoslovenske kulturni vzajemnosti (1918-1938).- Praha, 1972; Galandauer J. T.G.Masaryk a vznik CSR.- Praha, 1988; Vznik Ceskoslovenske republiky 1918. Programy, projekty, perspektivy.- Praha, 1988; Opat J. Filozof a politik T.G.Masaryk.- Praha, 1990; Pichlik K. Zahranicni odboj 1914-1918 bez legend. Zapas o ceskoslovensky program. 2. vyd.-Praha,1991; T.G.Masaryk a Slovensko (soubor stati).- Praha, 1992; Slovensko v politickom systeme Ceskoslovenska.- Bratislava, 1992; John M. Czechoslovakismus a CSR 1914-1938.- Praha, 1994; Prvni svetova valka, moderni demokracie a T.G.Masaryk. Sbornik prispevku z mezinarodni vedecke konference.- Praha, 1995; Velke dejiny - maly narod.- Praha, 1995.

Разом з тим, суперечність багатьох важливих положень й висновків в цих працях спонукала дисертанта до самостійного науково-теоретичного узагальнення сукупності відомих фактів та трактування історичних подій, про що свідчить зміст даної роботи. Зокрема, аналіз чехословацької, а згодом - чеської та словацької історіографії з проблем міжвоєнної історії ЧСР, місця й ролі в ній Томаша Г. Масарика (т.з. масарикіани) свідчить, з одного боку, про стабільну наукову й політичну актуальність цієї проблематики, а з іншого - про великі розходження в оцінках дослідників цих періоду та особистості в історії Чехословаччини: від ідеалізації міжвоєнного розвитку республіки як моделі досконалої демократії та односторонньо-апологетичної концепції життя й діяльності Масарика - Президента-Визволителя, до різкої критики цієї, без сумніву однієї з найвизначніших постатей у чехословацькій історії та міжвоєнної політики очолюваної ним держави. Це пояснюється як суперечністю поглядів і складною специфікою діяльності самого Масарика - філософа-гуманіста, а згодом політика й державного діяча та протиріччями міжвоєнного розвитку ЧСР, так і надмірною ідеологізацією переважної більшості досліджень як довоєнних (т.з. буржуазних), так і післявоєнних (марксистських) авторів.

Тільки в останні роки, після демонтажу тоталітарно-комуністичної системи в Чехословаччині в кінці 80-х років розпочався активний процес відтворення чеськими та словацькими істориками цілісної і дійсно наукової, об'єктивної чехословацької історії міжвоєнної доби без ідеологічних легенд та визначення місця і ролі в ній Т.Г. Масарика.

Важливими для висвітлення політичного розвитку і зовнішньої політики міжвоєнної Чехословаччини, зокрема щодо українського питання, є праці польських авторів В.Завадовського, К.Левандовського, Я.Бруського (1), а також цікава публікація в Польщі відомих чеських істориків З.Сладека і Я.Валенти (2), що відрізняються широкою джерельною базою та аргументованістю основних положень і висновків. Це ж саме можна сказати і про праці відомого українського соціолога й одного з фундаторів вітчизняної націоналістичної наукової школи О.Вочковського, який з 1905 по 1939 р. знаходився в еміграції в Чехії, де опублікував, зокрема, оригінальні за постановкою та науковим вирішенням проблем дослідження про відношення Томаша Масарика до українського питання (3). Його ґрунтовна монографія, видана у 1930 р., залишається і на сьогодні практично єдиною серйозною науковою працею з проблеми, в якій не тільки детально проаналізовані шляхи ознайомлення Масарика з українським питанням і Україною, суперечність між націоналістичними засадами Масарика-вченого і його практичними застереженнями щодо української справи та причини цього, але й викладені основні принципи дослідження проб-

1. Zawadowski Z. Rus Podkarpaska i jej stanowisko prawno-polityczne. Warszawa, 1931; Lewandowski K. Sprawa ukraińska w polityce zagranicznej Czechosłowacji w latach 1918-1932. Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, 1974; Bruski J. J. Rząd CSR i czeskosłowackie partie polityczne wobec sporu o orientację narodowa Rusinów zakarpacckich (1919-1938) // Balcanicum 1996. Poznań, 1996.

2. Sladek Z., Valenta J. Sprawy ukraińskie w czeskosłowackiej polityce wschodniej w latach 1918-1922 // Z dziejów stosunków polsko-radzieckich. Stud. i mater. - 1968. - N 3. - S. 137-169.

3. Вочковський О.І. Життя і світогляд Т.Г.Масарика: Масарик про Україну. - Відень-Київ, 1921; Його ж. Т.Г.Масарик: національна проблема та українське питання. (Спроба характеристики та інтерпретації). - Подєбради, 1930.

леми в цілому, які не втратили своєї науково-практичної ваги й сьогодні і були застосовані автором даної роботи.

До другої групи використаної дисертантом літератури належать численні вітчизняні й зарубіжні публікації з історії розвитку Закарпаття (Підкарпатської Русі - Карпатської України) в складі ЧСР, його державно-правового статусу, проблем соціально-політичного і національно-культурного розвитку корінного українського населення краю в міжвоєнні роки тощо. Враховуючи, що історіографія історії Закарпаття між двома світовими війнами досить ґрунтовно розглянута авторами нещодавно опублікованого другого тому узагальнюючої праці "Нариси історії Закарпаття" (1), присвяченого саме цьому історичному періоду, а також в окремих публікаціях дисертанта (п.9,12)*, зупинимось лише на деяких вузлових та дискусійних, на наш погляд, напрямках і питаннях висвітлення історії краю в контексті основних завдань дисертаційного дослідження.

Насамперед слід зазначити, що приєднання Закарпаття у 1919 р. до Чехословацької республіки одразу ж викликало великий інтерес в чехословацькому суспільстві до цієї, за словами І.Ольбрахта, "землі без імені". В роботу по вивченню історії краю і ознайомленню громадськості з несподіваним для багатьох в республіці територіальним придбанням, його народом тощо активно включилися не лише історики, але й географи, етнографи, економісти, соціологи, публіцисти. Щоправда, серед перших публікацій в Чехословаччині з історії Закарпаття були видані у 1919 р. при допомозі дипломатичної місії УНР в Празі дві одно-

1. Нариси історії Закарпаття. Т.П (1918-1945).- Ужгород, 1995.- С.12-37.

* Тут і далі див. відповідну позицію у списку праць дисертанта.

менні брошури "Угорська Україна" українських авторів О.Гоздави та Д.Дорошенка. Написані обережно, без остаточних висновків й пропозицій щодо розв'язання проблеми Закарпаття переможними державами Антанти, ці публікації містять конкретні й переконливі факти з історії національно-визвольних змагань закарпатських українців. Зокрема, Д.Дорошенко завершує свою працю, нещодавно перевидану в Ужгороді, такими розважливіми, на наш погляд, думками: "... менше всього ми можемо мати якісь претензії до чехів, що вони так, а не інакше ведуть свою політику щодо наших закарпатських земляків. Вони ведуть її так, як це зручно й вигідніше для їх теперішньої державної справи. Коли ж ця політика може боліче одбиватися на нашій національній справі, то винуваті ми самі, що не зуміли, не змогли улаштувати свою державу так, щоб вона могла зібрати до купи, пригорнути під своє крило всі українські землі і оборонити їх од сусідських апетитів... Та ми віримо, що наша національна справа не загине ні при яких обставинах..." (1).

Що стосується власне чехословацької міжвоєнної історіографії, то її найактуальнішим завданням стало насамперед обґрунтування правової основи та політичної доцільності й безальтернативності включення Закарпаття до складу ЧСР і відсіч спроб Угорщини, Німеччини та Італії переглянути Версальські рішення. Причому даний напрям був започаткований працями та споминами самих Т.Г.Масарика ("Нова Європа", "Шлях демократії", "Радянська Росія і ми", "Слов'яни після війни", "Світлова революція")

1. Дорошенко Д. Угорська Україна.- Ужгород, 1992.- С.57-58.

та Е.Венеша ("Проблеми нової Європи і зовнішня політика Чехословаччини", "Світова війна і наша революція", "Промова про Підкарпаторуську проблему"), які є разом з тим важливим й авторитетним джерелом вивчення теми. Незабаром в Чехословаччині з'явилися сотні публікацій з різних проблем розвитку Закарпаття - Підкарпатської Русі, в т.ч. місцевих авторів, головним лейтмотивом яких був показ позитивних зрушень у всіх сферах життя краю і його населення під чехословацькою владою, найтипівішими з яких є ґрунтовні за обсягом і фактичним матеріалом ювілейні збірники (1), а також наукові праці К.Ганса, А.Гартла, І.Крала, С.Неймана, Я.Нечаса, Й.Пешека, Ф.Тішого та ін. Слід визнати, що ці публікації у своїй більшості досить об'єктивно, хоча і дещо одностороннє, відображали реальний розвиток Закарпаття в складі ЧСР і не були настільки тенденційними, як це стверджувалося згодом радянською історіографією.

Після війни і возз'єднання Закарпаття з Україною розпочалося інтенсивне вивчення історії краю радянськими дослідниками. Історіографія міжвоєнної історії Закарпаття збагатилася монографічними працями Важенової Н.П., Валєги Ю.І., Білака С.М., Гомоная В.В., Гранчака І.М., Ілька В.І., Компанійця І.І., Мельникової І.М., Пруниць С.Ю., Сливки Ю.Ю., Співака В.І., Трояна М.В., Усенка В.В., Хланти О.В., Шевченка Ф.П. та дослідженнями багатьох інших авторів (2). Богатий фактичний матеріал, введений радянською історіографією в науковий обіг, був підпо-

1. Podkarpatska Rus. - Bratislava, 1936; Подкарпатская Русь за годы 1919-1936. - Ужгород, 1936.

2. Див.: Данилюк Д.Д. Історіографія Закарпаття в новітній час (1917-1986). - Львів, 1987.

рядкований, у свою чергу, доведенню загальнонародного характеру національно-визвольної боротьби населення краю за возз'єднання Закарпаття з Україною та закономірності цього історичного акту, експлуататорської і антинародної сутності чехословацького буржуазного режиму і політики щодо місцевого населення краю, розвитку революційного руху та провідної ролі крайової організації Компартії Чехословаччини в політичному житті Закарпаття в 20-30-х роках і т.п. Втім, реальна ситуація в Закарпатті у міжвоєнний період була далека від такої однозначності.

Односторонній підхід радянських істориків до висвітлення історії Закарпаття міжвоєнної доби, однобійність та упередженість в оцінках подій і явищ призвели до навмисного замовчування чи свідомого перекручення багатьох фактів й значимості історичних подій, спрощення складних процесів в соціально-економічному, суспільно-політичному і національно-культурному житті краю в 20-30-х роках. Зокрема, з поля зору радянських дослідників "випали" позитивні наслідки соціально-економічної політики чехословацького уряду в Закарпатті (ефективність аграрної реформи й значних державних інвестицій на розбудову краю, загальний розвиток товарних відносин, цивілізованої кредитно-грошової системи, активного індивідуалізму європейського типу і значне поживлення економічного життя в краї в цілому тощо), а закономірні в період внутрішніх стадіальних змін економічної системи з початку 30-х років тимчасові кризові явища в ЧСР явно гіперболізувалися марксистською історіографією, як і голод на Закарпатті в ці роки та інші негаразди.

Ще більш спрощено характеризували радянські автори суспільно-політичне й національно-культурне життя краю, національну і культурну політику центральної чехословацької та місцевої влади на Закарпатті. Наприклад, вони "не помічали", що край неписьменних одержав прогресивну для свого часу шкільну систему, що його жителів захищала демократична конституція і судова система, що поширення парламентсько-конституційної, правової системи ЧСР на Підкарпатську Русь сприяло становленню там в міжвоєнні роки елементів громадянського суспільства, привело, зокрема, до формування цілого ряду політичних партій (не тільки однієї комуністичної) і культурно-національних та освітніх товариств, спілок й установ, які розгорнули активну і в цілому позитивну діяльність серед місцевого населення і сприяли, незважаючи, а можливо саме завдяки гострому протиборству різних національно-культурних й політичних напрямів і течій, політизації закарпатського суспільства, національно-культурному відродженню і формуванню національної самосвідомості закарпатських русинів-українців.

Ними замовчувалися або перекичувалися значимість таких важливих в міжвоєнній історії Закарпаття подій і явищ як вплив досягнень чехословацької демократичної культури й традицій на закарпатське культурне життя, роль культурно-просвітньої та національно-патріотичної праці українських емігрантів в Закарпатті у національно-відродженні місцевих русинів-українців та становленні карпатоукраїнської державності, формування і діяльність автономних урядів Підкарпатської Русі, державотворчі

процеси в краї кінця 1988 - початку 1989 років і проголошення незалежності Карпатської України тощо.

Що та деякі інші "білі плями" в історії Закарпаття міжвоєнного періоду частково ліквідовані роботами авторів з української діаспори, окремі з яких перевидані останнім часом в Україні. Цікавий фактичний матеріал, хоча часто поданий однобічно й тенденційно, міститься, наприклад, в монографіях І.Ваната, С.Клочурака, В.Маркуся, П.Магочія, М.Мольнара, С.Росохи, П.Стерча, Ю.Хяминця, Ю.Черегія, А.Штефана, в якими також ретельно ознайомився дисертант під кутом зору теми свого дослідження.

Тільки в останні роки вченими України на основі широкого використання нових джерел, критичного аналізу ідеологізованої літератури і застосування сучасних методів й підходів почалося дійсно наукове пересмислення історії Закарпаття, як і історичного минулого України в цілому. При цьому чи не найбільшу увагу дослідників привертає саме міжвоєнний період в історії Закарпаття, що не є випадковим і пояснюється багатьма причинами, в тому числі особливим значенням цього періоду в історії самобутнього краю, науковою вагомістю його вивчення через надмірну фальсифікацію в минулому, актуальністю його вузлових проблем в умовах нових державно-етнополітичних реалій у Європі, зокрема в Україні, Чехії та Словаччині. Втім, незважаючи на появу таких досліджень з новими позиціями, висвітленням та оцінками міжвоєнної історії Закарпаття, серед яких на особливу увагу заслуговують вже згадуваний другий том "Нарисів історії Закарпаття" (від. редактор і керівник авт. кол. проф. І.Гранчак) та інші публікації й дисертації вчених Ужгородського дер-

жавного університету (1), все ж чимало загальних і конкретних питань теми, на яких зупиняється і дисертант, продовжують гостро дискутуватися та, що особливо прикро, використовуватися на свій лад різними політичними силами в Закарпатті та за її межами у своїх цілях (т.з. проблема русинства, державно-правовий статус краю у перш.пол. ХХ ст., національно-політична орієнтація його корінного населення тощо) (п.9,18,29), що є свідченням необхідності їх подальшого ґрунтовного й об'єктивного вивчення.

Третя група опрацьованої літератури охоплює наукові, науково-популярні й довідково-інформаційні праці з історії міжвоєнної української еміграції в Чехословаччині, огляд багатьох з яких здійснений дисертантом в окремій публікації (п.33). Тому зупинимось на характеристиці лише тих напрямів й досліджень проблеми, які тематично найближче стоять до винесеної на захист дисертації і мали важливе значення для її виконання.

Насамперед слід зазначити, що першими дослідниками життя та діяльності міжвоєнної української еміграції в Св-

---

1. Болдижар М. Закарпаття між двома світовими війнами. Матеріали до історії суспільно-політичних відносин. - Част. перша і друга. - Ужгород, 1993, 1996; Вегеш М. Карпатська Україна (1938-1939). - Ужгород, 1993; Історія Ужгорода. Історичний нарис. - Ужгород, 1993; Лемак В.В. Закарпаття у державно-правовій системі Чехословацької республіки (1919-1939 рр.). Дис. ... канд. юрид. наук. - К., 1996; Мишанич О. Від підкарпатських русинів до закарпатських українців: Історико-літературний нарис. - Ужгород, 1991; Палічак М.М. Держава і церква в Чехословаччині у 1918-1938 рр. (на матеріалах Словаччини і Закарпаття). Дис. ... канд. іст. наук. - Ужгород, 1993; Поп І. Homo totalitaricus? Історія Закарпаття: критичні роздуми// Карпатський край. - 1996. - № 5-7. - С. 4-22; Тези доповідей наукової конференції "Суспільно-політичні відносини на Закарпатті в 20-30 рр. ХХ ст.". - Ужгород, 1992; Федака П. Нарис історії товариства "Просвіта" Карпатської Русі-України (1920-1939). - Ужгород, 1991; Худалич В.І. Міжвоєнний період в історії Закарпаття// Українські Карпати: Матеріали міжнародної наукової конференції "Українські Карпати: етнос, історія, культура". (Ужгород, 28 серпня - 1 вересня 1991 р.). - Ужгород, 1993. - С.538-545 та ін.

ропі були самі емігранти, більшість публікацій яких під впливом свіжих вражень від участі в національно-визвольній боротьбі на батьківщині і через намагання завоювати симпатії в урядових й громадських колах країн перебування до української справи мали певне пропагандистське і політичне спрямування, залежно від приналежності їх авторів до тієї чи іншої політичної течії. Проте їх цінність з точки зору використаного документального й фактичного матеріалу про становище і напрями діяльності української еміграції в різних країнах безперечна.

Серед них найбільш ваговою, унікальною і на сьогодні неперевершеною в фактологічній точці зору є книга довгочасного завідувача бібліотеки Музею Визвольної боротьби України в Празі, професора Українського вільного університету (УВУ) С.Наріжного про культурну працю української еміграції між двома світовими війнами (1), друга частина якої залишилася, на жаль, у рукопису і зберігається у фондах Центрального державного архіву вищих органів влади та управління (ЦДАВО) України. Зібрані й викладені в книзі її автором - вченим і активним діячем української еміграції в Чехословаччині дані про діяльність емігрантських культурно-освітніх та наукових установ, громадських спілок і організацій в ЧСР, інформації до біографій багатьох визначних представників української еміграції в цій країні, їх плідну культурну працю на Закарпатті тощо, відносяться до розряду енциклопедичних і складають значний науковий інтерес для дисертаційного дослідження.

Певний інтерес для дисертанта становили й публікації

1. Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами. Ч.1.- Прага, 1942.

та спогади представників російської еміграції в Чехословаччині, в яких висвітлюються умови життя і взаємовідносини емігрантів з післявоєнної Росії та ставлення до них офіційних й громадських кіл ЧСР і книга радянського дослідника Л.Шкаренкова (1).

Важливими з точки зору методологічних підходів до аналізу причин та особливостей формування української еміграції в різних країнах та загального розуміння сутності й значення цього історичного і соціально-політичного явища в історії українського народу є післявоєнні роботи вчених з діаспори Л.Винара, А.Жуковського, І.Каменецького, В.Кубійовича, І.Лисяк-Рудницького, В.Маркуся, В.Маруняка, Я.Пеленського, Н.Полонської-Василенко та деяких інших авторів (2), а також статті з питань еміграції та історії української діаспори, її визначних представників в одинадцятитомній "Енциклопедії Українознавства".

Вчені ж України активно розпочали дослідження проблем міжвоєнної української еміграції за зрозумілих причин лише в останні роки, виконуючи науковий та моральний обов'язок по відношенню до своїх співвітчизників, що опинилися з різних причин розсіяними по світу, втім вже досягли в цьому помітних результатів. Публікації Я.Дашкевича, В.Євтуха, Ф.Заставного, О.Ковальчук, Л.Ле-

1. Руднев В.В. Русское дело в Чехословацкой республике.- Париж, 1924; Русские в Праге. 1918-1928 гг.- Прага, 1928; Медведский Г. Т.Г.Масарик и его культурные связи с русскими учеными и писателями.- Прага, 1930; Мейснер Д. Миражи и действительность. Записки эмигранта.- М.,1966; Воспоминания. Из Царьграда в Прагу. Русский юридический факультет. Н.Н.Алексеев // Пашуто В.Т. Русские историки-эмигранты в Европе.- М., 1992.- С.205-224; Шкаренков Л.К. Агония белой эмиграции.- М., 1981.

2. Ukraine and Ukrainians throughout the World. A Demographic and Sociological Guide to the Homeland and Its Diaspora.- Edited by Ann Lencyk Pawliczko.- Toronto, Buffalo, London, 1994.

ценка, Ю.Макари, В.Наулка, В.Павленко, В.Потульницького, П.Сохая, Т.Сидорчук, В.Троцьняського, В.Ульяновського, В.Череватюк та деяких інших авторів заклали підвалини для зародження нового напрямку в українській науці - діаспорознавства, розвитку якого сприяють цікаві матеріали періодичного наукового збірника "Українська діаспора", що видається з 1992 р. Інститутом соціології НАН України спільно з Редакцією Енциклопедії Української Діаспори при НТШ в США (редактори: проф.В.Євтух та проф.В.Маркусь).

Важливою подією в розвитку діаспорознавства в Україні стала ґрунтовна монографія В.Троцьняського, в якій вперше у вітчизняній історіографії на основі широкого масиву різних джерел здійснений комплексний аналіз міжвоєнної української еміграції в Європі як історичного і соціально-політичного явища (1). З огляду на тему даної дисертації, на особливу увагу заслуговують висвітлення автором книги соціальної структури, становища і правового статусу емігрантів саме в Чехословаччині, ретельний аналіз тенденцій розвитку політичних процесів й суперечностей в їх середовищі та реального внеску міжвоєнної політичної еміграції у боротьбу за відродження української державності.

Що стосується іншого напрямку діяльності української еміграції в Чехословаччині - її наукової та культурницької праці, то на спеціальну увагу заслуговують додатки, вміщені С.Ульяновською та В. Ульяновським до унікального дослідження з історії української культури, здійсненого у 30-ті роки українськими вченими-емігрантами в ЧСР, яке

1. Троцьняський В.П. Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище.- К., 1994.

нещодавно було перевидане в Києві в серії "Пам"ятки історичної думки України". Вони містять стислі, але досить ґрунтовні і цікаві нариси про українські наукові, освітні, культурні та громадські організації гуманітарного спрямування, що діяли в Чехословаччині у міжвоєнний період, а також маловідомі біографічні дані про авторів "Української культури" Д. Антоновича, В. Віднова, Д. Дорошенка, О. Лотоцького, С. Наріжного, С. Сірополка, В. Січинського, Д. Чижевського і А. Яковліва (1). Дисертантом були також використані змістовні біобібліографічні видання останніх років про видатних вчених-емігрантів в ЧСР С. Дністрянського, С. Рудницького та С. Смаль-Стоцького (2), публікації про визначних українських діячів культури в Празі Є. Маланюка, О. Олеся, О. Ольжича, У. Самчука та ін.

Деякі конкретні питання теми даного дослідження обговорювалися вченими-українознавцями на міжнародних наукових конференціях в Україні та інших країнах, присвячених історії української еміграції, діяльності українських наукових установ й товариств, визначних діячів української науки і культури на чужині, проблемам історії та культури українських Карпат тощо і знайшли відображення в опублікованих збірниках матеріалів цих конференцій, які теж сталися в нагоді в ході виконання дисертацій.

---

1. Ульяновська С., Ульяновський В. Українська наукова і культурницька еміграція у Чехо-Словаччині між двома світовими війнами // Українська культура: Лекції за редакцією Дмитра Антоновича.- К., 1993.- С.477-587.

2. Академік Станіслав Дністрянський 1870-1935. Біобібліографія. (Упорядник та автор вступу М.Мушинка).- К., 1992; Шаблій О. Академік Степан Рудницький. Фундатор української географії.- Львів-Мюнхен, 1993; Данилевко В.М., Добржанський О.В. Академік Степан Смаль-Стоцький. Життя і діяльність. 1859-1938 рр.- Київ - Чернівці, 1996.

ної роботи (1).

Позитивно оцінюючи останні досягнення української історичної науки у розробці актуальних питань історії міжвоєнної української еміграції, зокрема в Чехословаччині, разом з тим слід зазначити, що більшості досліджень з теми притаманний прикрий, на наш погляд, загальний недолік - практична відірваність аналізу життя і діяльності українських емігрантів від того середовища, в якому вони перебували, а точніше - від державно-політичного, соціально-економічного, культурно-наукового життя і в цілому цивілізаційного розвитку Чехословацької республіки в міжвоєнні роки. Адже те, що українські емігранти після поразки національно-визвольних й державницько-самостійницьких змагань рідного народу опинилися в демократичній, високорозвиненій в економічному і культурному плані країні, з розвиненими державними і правовими інститутами, де сама психологічна ситуація через здобуття чехами і словаками незалежності після довгих століть поневолення була благоприємною й оптимістично-піднесеною, не могло не справляти постійний вплив на "стомлених тілом і приг-

1. Українська еміграція. Історія і сучасність. Матеріали міжнародних наукових конференцій, присвячених 100-річчю еміграції українців до Канади (Упоряд. Ю.Ю. Сливка). - Львів, 1992; Від Наукового товариства ім. Шевченка до Українського вільного університету. Міжнародна наукова конференція (Пряшів-Свидник, 12-15 червня 1991 р.): Матеріали. - Київ; Львів; Пряшів; Мюнхен; Нью-Йорк; Торонто; Сідней, 1992; Матеріали наукової конференції, присвяченої пам'яті Івана Панькевича (23-24 жовтня 1992 року). - Ужгород, 1992; Культура українських Карпат: традиції і сучасність. Матеріали міжнародної наукової конференції (Ужгород, 1-4 вересня 1993 року). - Ужгород, 1994; Международная конференция "Русская, украинская и белорусская эмиграция в Чехословакии между двумя мировыми войнами. Результаты и перспективы исследований. Фонды Славянской библиотеки и пражских архивов". Прага, 14-15 августа 1995 г. Сборник докладов. ТТ. 1-2. - Прага, 1995.

нічених духом" емігрантів. Можливо що цей вплив, особливо спочатку, виходячи з суб"ективного сприйняття нових реальностей, був не на всіх з них однозначно позитивним, але в цілому саме завдяки йому більшість з емігрантів досить швидко адаптувалися до закордонних умов існування і розгорнули активну діяльність по реалізації своїх професійних можливостей та розбудові українського національно-культурного життя в новій державі, яка стала для багатьох з них другою батьківщиною.

Втім зрозуміло, що умови життя і діяльності емігрантів в значній мірі залежали від політики чехословацького уряду щодо власне української еміграції, ставлення до неї з боку різних політичних й соціальних кіл та громадськості республіки, взаємовідносин між ними тощо, які зазнавали змін з різних причин і в різні часи. Всі ці важливі аспекти проблеми, як і питання про рівень й характер впливу українців у міжвоєнній Чехословаччині на формування і розвиток чесько-словацько-українських міждержавних, суспільних та культурних взаємин в цілому, не знайшли досі належного висвітлення у вітчизняній історіографії.

Щоправда, ці прогалини у дослідженні даної теми певною мірою й частково заповнені працями зарубіжних, насамперед чеських і словацьких авторів, які теж стали суттєвою підмогою дисертанту. Йдеться, насамперед, про спеціальне видання Міністерства закордонних справ ЧСР про державну допомогу російській та українській еміграції в міжвоєнні роки, в якому викладена офіційна точка зору на причини та мету проголошення у 1921 р. та характер і основні напрями проведення т.з. "російської допомогової акції". Цінність цього видання, незважаючи на

його офіційний і тому звичайно децю тенденційний характер, полягає також в виведенні даних про щорічне державне фінансування потреб емігрантів в Росії, надання їм іншої матеріальної й гуманітарної допомоги (1).

Серед суто наукових праць з теми, які з'явилися в Чехії та Словаччині з тих же причин, як і в Україні тільки в останні роки, слід відзначити ґрунтовні дослідження чеських істориків Зденека Сладека про особливості розвитку "російської акції" в 20-30-ті роки і ставлення до неї різних політичних сил Чехословаччини (2), Світлани Тейхманової про політичну діяльність російської еміграції в ЧСР (3), Богдана Вілінського про шляхи й особливості еміграції українців на територію Чехії і Моравії та інтелектуальні здобутки міжвоєнної української еміграції (4), а також три тематичних збірника, підготовлених в рамках семінару в історії східної Європи при Інституті світової історії Філософського факультету Карлового університету в Празі під керівництвом Вацлава Вебера (5). Характерною особливістю цих публікацій є широке використання невідомих раніше архівних джерел, насамперед з фондів Національних зборів і Міністерства закордонних справ ЧСР, Інституту Т.Г.Масарика та Національного музею в Празі і наявність цікавих

1. Ceskoslovenska pomoc ruske a ukrajinske emigraci. Nakladem vlastnim vydalo Ministerstvo zahranicnich veci.- Praha, 1934.

2. Сладек З. Русская и украинская эмиграция в Чехословакии // Советское славяноведение.- 1991.- № 6.- С.24-36; Його ж. Русская эмиграция в Чехословакии: развитие "русской акции" // Славяноведение.- 1993.- № 4.- С.28-38.

3. Tejchmanova S. Politicka cinnost ruske emigrace v Ceskoslovensku v letech 1920-1939 // Slovansky prehled.- 1991.- С.4.- S.273-286; Й ж. Rusko v Ceskoslovensku (Bila emigrace v CSR 1917-1939).- Praha, 1993.

4. Zilynskyj B. Ukrajinci v Cechach a na Morave (1894) 1917 - 1945 (1994).- Praha, 1995.

5. VACLAV VEBER a kol. Ruska a ukrajinska emigrace v CSR v letech 1918-1945 (Sborniki studij - 1.,2.,3.,).- Praha, 1993,1994,1995.

документальних додатків.

В Словаччині серйозними дослідниками-українознавцями виступають відомі вчені М. Мушника та М. Неврлий, які опублікували чимало цікавих наукових й науково-популярних праць, історичних та біобібліографічних нарисів, в т.ч. в Україні, про діяльність визначних представників міжвоєнної української еміграції в ЧСР, збагативши ними фактологічну базу даної роботи.

Отже, ґрунтовне вивчення та науковий аналіз вітчизняної, діаспорної і зарубіжної літератури з теми, представлений в доповіді дисертантом досить детально з огляду на широке коло досліджуваних в дисертаційній праці питань і задля необхідності віддати належне своїм попередникам об'єктивною оцінкою їх наукового доробку та можливості висловити при цьому власну позицію й підходи щодо окремих питань теми, свідчать, з одного боку, про значний інтерес вчених до багатьох аспектів й проблем обраної теми і одночасно недостатній та дискусійний характер їх висвітлення, а з іншого - про нагрілу необхідність і можливість спеціального узагальнюючого дослідження цих аспектів й проблем в рамках однієї комплексної теми.

Одна з перших таких спроб і здійснюється в пропонованій дисертаційній роботі.

Джерельна база дисертації. Поряд з використанням як документально підтверджених результатів, одержаних дослідниками в попередні роки, так і новітніх досягнень історіографії з різних питань теми дисертації, її автор вважав одним із важливих своїх завдань пошук, виявлення й введення у науковий обіг нових архівних джерел та інших документальних матеріалів. Зокрема, ним були вивчені і ви-

користанні документи, що зберігаються у Центральному державному архіві вищих органів влади та управління (ЦДАВО) України і Центральному державному архіві громадських об'єднань (ЦДАГО) України в Києві, Центральному державному історичному архіві (ЦДІА) України у Львові, Закарпатському обласному державному архіві (ЗОДА) у м. Берегові, архіві Закарпатського обласного краєзнавчого музею в Ужгороді, Словацькому національному архіві (SNA) у Братиславі, Слов'янській бібліотеці при Національній бібліотеці Чеської республіки і архіві Інституту Т.Г.Масарика Академії наук ЧР в Празі, а також ксерокопії та мікрофільми деяких документів з інших архівів ЧР (Центрального державного, Міністерства закордонних справ), надані дисертанту чеськими й словацькими колегами-істориками.

Найбільший науковий інтерес для дисертанта становили унікальні фонди ЦДАВО України, що були утворені на основі багатой колекції документальних матеріалів т.в. "Празького українського архіву" - Українського історичного кабінету та Музею визвольної боротьби України, який зусиллями українських емігрантів і при підтримці чехословацьких властей цілеспрямовано поповнювався в міжвоєнні роки і у 1945 р. був переданий урядом ЧСР Україні "як подарунок на знак щиросердечної дружби чеського і українського народів" (це понад 500 фондів і 50 тис.справ).

Цінним джерелом для дослідження міжнародної діяльності Української Народної Республіки, її відносин з ЧСР у 1918-1922 рр. стали, зокрема, фонди Міністерства закордонних справ УНР періодів Центральної Ради (Ф.2592) та Директорії (Ф.3696), бюлетені Українського прес-бюро у

Чехословаччині (Ф.4465). Що стосується діяльності українських емігрантів в ЧСР, то дисертантом вперше ґрунтовно були опрацьовані фонди Українського вільного університету в Празі в 1921-1945 рр. (Ф.3859), а також частково Української господарської академії в Чехії (Подєбради) (ФФ.3795,3797), Українського високого педагогічного інституту (Ф.3972), Українського національного об'єднання (Ф.4465) та особисті фонди С.Наріжного (Ф.4432), М.Шаповала (Ф.3563). Так, в останньому з них заслуговують на особливу увагу праці Микити Шаповала "Політична структура Підкарпатської Русі" і "Українська еміграція в Чехословаччині", а документи фондів українських навчальних закладів у ЧСР розкривають процес їх становлення та розвитку, статuti, плани, програми діяльності, формування професорсько-викладацького й студентського складів, проблеми матеріального забезпечення вузів і їх взаємовідносин з чехословацькою владою та громадськістю, їх наукову, видавничу й культурно-освітню працю тощо.

Важливі фактичні дані про становище і політичну діяльність українських емігрантів в Чехословаччині були залучені з фондів ЦДАГО України (ФФ.1,6,7). Це, насамперед, протоколи політбюро, секретаріату та документи відділів ЦК КП/б/У, різні інформаційні матеріали (доповідні записки, звіти, бюлетені, обстеження тощо), які з врахуванням їх ідеологічної та політичної спрямованості відіграли особливу роль у з'ясуванні політичних настроїв у емігрантському середовищі в ЧСР, форм і методів діяльності серед них прорадянських елементів, комуністично-організаційну працю серед інтернованих в Чехословаччині українських воєк, а також на Закарпатській Україні тощо.

Цікавий матеріал з цих питань, наприклад, містять протокол засідання секретаріату ЦК КП/6/У від 29.X 1922 р. про українську еміграцію в ЧСР (Ф.1.-Оп.7.-Спр.20), копія таємного листа політсекретаріату ВККІ до ЦК КПЧ з питання Закарпатської України від 11.VII 1927 р. (Ф.-1.-Оп.20.-Спр.2464), щоденники першого секретаря повноважного представництва СРСР в Чехословаччині Н.Каложного (Ф.1.-Оп.20.-Спр.1738) та інші документи.

Документи фондів ЗОДА в м.Берегові, серед яких слід виділити матеріали Президії цивільного управління Підкарпатської Русі (1919-1928) (Ф.29), Президії крайового управління і Президії земського уряду Підкарпатської Русі (1928-1938) (Ф.2), Земського уряду Підкарпатської Русі (Ф.17), Крайового управління Підкарпатської Русі (Ф.21), Президії уряду Карпатської України (Ф.8), Товариства "Просвіти" (Ф.72), Товариства Духновича (Ф.12), були ретельно вивчені й використані дисертантом для з'ясування політико-правового становища і складних процесів соціально-економічного, суспільно-політичного і національно-культурного розвитку Підкарпатської Русі - Карпатської України (Закарпаття) в складі ЧСР, проблем функціонування в краї конституційно-парламентської системи та інших малодосліджених питань, пов'язаних з реалізацією чехословацької політики щодо Закарпаття.

В архіві Закарпатського обласного краєзнавчого музею в Ужгороді теж виявлені оригінальні матеріали з історії краю міжвоєнних років, зокрема щорічні бюджети Підкарпатської Русі, деякі документи Президії влади Карпатської України в м.Хусті та матеріали окремих газет і журналів, що виходили в Закарпатті. Серед значної кількості періо-

дичних видань (на початку 20-х років в краї виходило понад 60 назв газет і близько 20 журналів), досить повні комплекти яких зберігаються в ЗОДА, особливо цінним джерелом для вивчення суспільно-політичної ситуації та національно-культурного протистояння в закарпатському суспільстві є газети "Русин", "Свобода", "Карпатська правда", "Подкарпатська Русь", "Голос життя", "Українське слово", а також періодичні й інші численні видання культурно-просвітніх товариств "Просвіта" та імені О.Духновича, які свідчать, зокрема, про активну участь і роль в культурно-політичному житті Закарпаття українських та російських емігрантів.

Враховуючи, що значна частина українських емігрантів в ЧСР окрім Праги і Подєбрад (де зосередилися насамперед інтелектуальні сили) знайшли притулок в Словаччині і Підкарпатській Русі, важливим джерелом для висвітлення їх життя й діяльності стали документи фондів Словацького національного архіву (SNA) в Братиславі. Зокрема, у фондах Міністра з повною владою у справах Словаччини (1918-1927) (MPS), Президії крайового уряду в Братиславі (1928-1939) (KU) та Поліцейського управління в Братиславі (1920-1950) (PR) дисертантом опрацьовано близько сотні справ (т.з. картонів) і виявлена велика кількість матеріалів про український рух на Словаччині і Закарпатті.

Серед них чимало документів про створення українськими емігрантами численних національних, культурно-освітніх, громадських, професійних, наукових, господарських, військово-спортивних, молодіжних та інших товариств і спілок, їх статутні положення, характер та конкретну працю, політичну, часто протирадянську, іноді - проти-

державну діяльність як деяких організацій націоналістичного, монархічного й фашистського спрямування, так і окремих осіб в числа українських емігрантів, їх участь у розвитку українського шкільництва, православного руху та діяльності автономістських партій на т.з. Припівській і Підкарпатській Русі і т.д. Ці архівні матеріали, зокрема, допомогли дисертанту з'ясувати причини зміни прихильного ставлення чехословацьких властей до української еміграції на насторожено-підозріле і навіть негативне, що досить виразно проявилось в їх політиці з середини 30-х років, особливо після приходу до влади фашистів у сусідній Німеччині і посилення воєнної загрози з її боку ЧСР.

Важкий, багато в чому унікальний матеріал з історії міжвоєнної української еміграції в ЧСР зберігається в архівних фондах і зібраннях в Чеській республіці (1), зокрема у Слов'янській бібліотеці в Празі. Йдеться, насамперед, про чисельну емігрантську пресу (в ЧСР виходило 98 назв українських газет, бюлетенів і журналів), з якої селективним шляхом використані матеріали найбільш впливових періодичних видань - "Нова Україна" (1922-1928) і "Розбудова нації" (1928-1934) та деяких інших.

Цінним джерелом для висвітлення культурно-освітньої та науково-видавничої діяльності визначних представників української еміграції в ЧСР стала їх наукова, публіцистична та інша видавничча спадщина, унікальна і мабуть найповніша колекція якої знаходиться в Слов'янській бібліотеці, про що свідчать складений у 1932 р. П.Зленком бібліографічний покажчик наукових праць української

1. Див.: Русская и украинская эмиграция в Чехословацкой республике 1918-1938. Путеводитель по архивным фондам и собраниям в Чешской республике.- Прага, 1995.

еміграції (1) і щойно видана Національною бібліотекою Чеської республіки тритомна бібліографія праць російської, української та белоруської еміграції, виданих в ЧСР у 1918-1945 рр., яка містить 5294 статей, з них 3985 - це праці майже 1250 окремих авторів, а 439 - періодичні видання (2). Багатий фактичний матеріал про творчу діяльність українських вчених в ЧСР, їх співпрацю з чеськими установами та діячами науки і культури, почерпнутий дисертантом з таких документально-звітних видань, якими є офіційні видання й річні справоздання УВУ, УІФТ, Українського громадського комітету в ЧСР та оргкомісії Українських наукових з'їздів в Празі тощо (3).

Особливе значення для розв'язання визначених в дисертації завдань мають фонди архіву Інституту Т.Г.Масарика (т.з. Масариків архів), де поряд з працями, промовами й споминами Т.Г.Масарика, Е.Венеша, К.Крамаржа, М.Годжи, К.Крофти, Г.Жатковича, А.Волошина та інших державних і політичних діячів міжвоєнної Чехословаччини, які все ще недооцінюються дослідниками як історичне джерело, зберігаються також матеріали Канцелярії президента республіки та інші цікаві документи, зокрема щодо розвитку подій в Закарпатті (у окремому відділі "Підкарпатська Русь. 1920-1934").

1. Бібліографічний покажчик наукових праць української еміграції. 1920-1931. (Склав П.Зленко).- Прага, 1932.
2. Prace ruske, ukrajinske a beloruske emigrace vydane v Ceskoslovensku 1918-1945. (Bibliografie s biografickymi udaji o avtorech.). Dil I, svazky 1,2,3.- Praha, 1996.
3. Український В. Університет в Празі в роках 1921-1931.- ТТ. 1-2.- Прага, 1931; Наріжний С. 15 літ діяльності Українського історико-філологічного товариства в Празі (1923-1938).- Прага, 1940; Три роки праці Українського Громадського Комітету в ЧСР. 7/УІ 1921 - 7/УІ 1924.- Прага, 1924; Український Науковий з'їзд у Празі. 3-7 жовтня 1926 р. Звідомлення Президії Організаційної Комісії з'їзду.- Прага, 1928.

Важливим джерелом для даної роботи є опубліковані останнім часом збірники нових документів, зокрема про неофіційне листування Масарика в Бенешем в ході роботи Паризької мирної конференції 1919 р., де є цікаві дані про їх ставлення до питання про долю Закарпаття (1), спогади особистого архіваріуса Т.Г.Масарика (2), а також збірники законів і розпоряжень та конституція ЧСР 1920 р. і численні томи стенографічних справ про засідання палати послів (депутатів) Національних зборів Чехословацької республіки за 1921-1939 рр. (3), в яких містяться промови, виступи та інтерпеляції і відповіді на них державних діячів ЧСР та депутатів і senatorів, зокрема представників Закарпаття від різних політичних партій Е.Вацпийського, О.Борканюка, А.Бродія, Ю.Гусная, І.Локоти, І.Мондока, І.П"єщака, Ю.Ревая, С.Фенцика та інших, які теж опрацьовані дисертантом з метою вивчення ставлення до різних аспектів українського питання політичних сил у чехословацькому парламенті.

Наукова новизна і теоретичне значення дисертації визначаються насамперед самими постановкою й розробкою досліджуваної теми, її виокремленням із ряду традиційних для історичної науки тем в окрему, самостійну і цілісну наукову проблему і запровадженням та обґрунтува-

1. Vzájemná neoficiální korespondence T.G.Masaryka s Eduardem Benesem z doby parizských mírových jednání (říjen 1918 - prosinec 1919). K vydání připravil Zdenek Solle. Cast I a II.- Praha, 1993 a 1994.

2. Gasparikova-Horakova Anna. U Masarykovcov. Spomienky osobnej archivarky T.G.Masaryka.- Bratislava, 1995.

3. Teanopisecke zpravy s schuzich poslancek Narodniho shromazdeni republiky Ceskoslovenske... Praha, 1921- 1939.

нням нових концептуальних підходів до її висвітлення. Автор вперше у вітчизняній і зарубіжній історіографії на основі ґрунтовного вивчення й критичного аналізу наукової літератури та використання широкого масиву оригінальних матеріалів й джерел, в тому числі архівних, здійснив спробу узагальнюючого системного дослідження місця й ролі України та українського питання в міжвоєнній Чехословаччині і значення реалізації її політики щодо українських справ в історії чесько-словацько-українських взаємин у найширшому їх розумінні, в усіх проявах і напрямках. Такий комплексний аналіз поєднувався з науковим опрацюванням низки конкретних питань, які складають основний зміст проблеми і які або не вивчались зовсім, або ж досліджувались фрагментарно і часто тенденційно як у вітчизняній, так і в зарубіжній історіографії.

Особистим внеском дисертанта у розвиток історичної науки слід вважати розширення й поглиблення існуючого в науковій літературі теоретичного тлумачення поняття "українське питання" на основі ґрунтовного аналізу місця, змісту, значення та ролі цього питання в зовнішньополітичній концепції і політиці Чехословацької республіки у 1918-1939 рр., а також спроба об'єктивного дослідження ряду проблем, котрі раніше не розглядалися вченими зовсім, або не дістали належного наукового висвітлення.

Зокрема, в роботі практично вперше здійснений глибокий аналіз еволюції поглядів Т.Г.Масарика - першого президента і головного творця зовнішньополітичної доктрини новоутвореної Чехословацької держави на українське питання та їх значний вплив на формування та проведення східної політики ЧСР в міжвоєнні роки; всебічно дослідже-

ві умови, внутрішні й зовнішні чинники, об'єктивні й суб'єктивні фактори становлення та розвитку чехословацько-українських міждержавних відносин - дипломатичних, торговельно-економічних і культурних, причому як між ЧСР та ЗУНР і УНР, так і радянською Україною і дана їх нова оцінка; з'ясовані обставини приєднання Закарпаття до ЧСР, роль чехословацької дипломатії в цьому і зроблена спроба об'єктивної оцінки сутності та значення цієї історичної події; на основі оригінальних першоджерел і переосмислення результатів попередніх досліджень здійснений новий підхід до вивчення чехословацької політики на Підкарпатській Русі - Закарпатті та її наслідків, особливо в культурно-політичному житті закарпатських русинів-українців.

Дисертанту належить пріоритет у започаткуванні нового напрямку в дослідженні чехословацько-українських відносин - висвітленні ролі і виявленні значного рівня впливу українців в ЧСР (корінного населення Закарпаття та українських емігрантів в Наддніпрянській Україні, Галичині, Буковині і Кубані) на формування міждержавних стосунків, розвиток культурних взаємин між чеським, словацьким і українським народами.

Цілий ряд конкретних питань з історії формування, становища і діяльності міжвоєнної української еміграції в Чехословаччині, що розглядаються в дисертаційній роботі, теж є мало дослідженими. Серед них - дійсні мотиви, мета і форми проведення чехословацьким урядом т.з. "російської допомогової акції", еволюція її політики щодо власне української еміграції та причини зміни цієї політики з початку 30-х років; всебічне висвітлення впливу загальної

соціально-політичної й національно-культурної ситуації в міжвоєнній Чехословаччині на життя, настрої і діяльність українських емігрантів та значення їх праці в консолідації української нації, розвитку ідей української державності і збагаченні скарбниці української та світової культури; спеціальне дослідження ролі українських емігрантів в національно-культурному відродженні русинів-українців Закарпаття і становленні карпато-української державності тощо.

Дисертант ввів у науковий обіг значне коло джерел, пов'язаних із проведенням чехословацької політики щодо українського питання і виявленням її основних принципів та закономірностей, визначив головні й маловідомі персоналії в історії чесько-словацько-українських взаємин міжвоєнного періоду, зробив ґрунтовний науковий аналіз вітчизняної і зарубіжної історіографії теми та ряд важливих узагальнень, висновків й оцінок з її дослідження і запропонував деякі нові підходи, напрямки її подальшого вивчення.

Наукова новизна і теоретичне значення дисертаційної роботи визначаються також наступними основними положеннями й висновками, що виносяться на захист :

1. Україна та українське питання займали важливе місце в політиці Чехословацької республіки із самого початку її утворення у 1918 р. і на протязі практично всього міжвоєнного періоду, яка багато в чому відрізнялася від політики щодо української справи інших європейських держав, що зумовлювалося цілим рядом особливих обставин і факторів. Чехословацькі владні кола у міжвоєнні роки в поняття "українське питання" включали не тільки своє загальне ставлення до пляхів розв'язання питання про

воза"єднання адміністративно-територіально й культурно-політично роз"єданого українського народу в єдиній державі, але й відносили з українськими державними утвореннями 1918-1921 рр. (УНР і ЗУНР), а пізніше - з радянською Україною, політику щодо українського Закарпаття, яке під назвою Підкарпатська Русь було включене до складу ЧСР згідно рішенням Паризької мирної конференції у 1919 р., а також ставлення до досить чисельної міжвоєнної української еміграції в Чехословаччині.

2. Значний, багато в чому вирішальний вплив на формування зовнішньополітичної доктрини в цілому та східної політики Чехословацької держави зокрема відіграли погляди щодо України та шляхів розв'язання українського питання в рамках загальнослов'янської післявоєнної програми одного із засновників ЧСР, її першого президента Томаша Г. Масарика. Саме погляди і переважно прихильне ставлення Т.Масарика до України, українців та українського питання взагалі, його симпатії і підтримка національно-культурних прагнень та ідей державності українців вирішальним чином спричинилися до проведення чехословацьким урядом, попри всі тактичні зигзаги й вимушену міжнародними обставинами еволюцію, в цілому досить реалістичної та конструктивної політики щодо українських справ, яка в той же час не розходила в національно-державними інтересами ЧСР.

3. Що стосується чехословацько-українських міждержавних відносин, то історичний досвід їх розвитку у міжвоєнний період свідчать насамперед про те, що без наявності справжньої, міжнародно визнаної державності (йдеться про Україну) неможливі повнокровні взаємні стосунки

суб"єктів цих відносин. Зокрема, якщо стосунки між ЧСР і УНР та ЗУНР відзначалися політичною активністю їх урядів, сприяли обміну між ними дипломатичними місіями і становленню взаємовигідних торговельних зв"язків, то офіційна зовнішня політика Чехословаччини не підтримувала "українського сепаратизму" ні на сході, ні на заході України, що суперечило переконанням Т.Масарика про розв"язання українського питання і післявоєнний устрій нової Європи, а головне - було обумовлене позицією стосовно "єдиної і неподільної Росії" переможних держав Антанти, виступаючих тоді основними гарантами чехословацької державності і післявоєнного миру. Щодо відносин з радянською Україною, то широкі можливості й перспективи торговельно-економічних зв"язків та чехословацько-українського рівноправного співробітництва й культурного зближення, закладені підписанням в травні 1922 р. тимчасового торговельного договору між ЧСР і УСРР, а утворенням СРСР і втратою Україною права на самостійну зовнішньополітичну діяльність виразно послабшали і згодом поступилися незначним, проміжного характеру у радянсько-чехословацьких взаєминах зв"язкам громадськості двох республік в рамках т.з. революційних зв"язків та епізодичним господарським і культурним контактам.

4. З цього часу, незважаючи на те, що в державних, насамперед геополітичних інтересах Чехословаччини радянській Росії відводилася другорядна роль через прозахідну орієнтацію зовнішньої політики республіки, внутрішньополітичну ситуацію в самій Росії та її зближення з Німеччиною (Рапалльський договір), т.з. українське питання продовжувало залишатися актуальним для ЧСР, але вже не в

зовнішній, а у внутрішній політиці. На перший план вийшла проблема українців, що опинилися в складі Чехословацької республіки внаслідок драматичних подій першої світової війни: йдеться про понад 400 тис. русинів-українців Закарпаття, приєднаного рішеннями Паризької мирної конференції до ЧСР і близько 20 тис. емігрантів з інших українських земель, які змушені були покинути батьківщину після поразки національно-визвольних змагань 1917-1921 рр. і дістали притулок у Чехословаччині. Політика щодо них становила один із важливих напрямів діяльності чехословацького уряду протягом всього міжвоєнного періоду, головним лейтмотивом якої можна вважати заяву президента Масарика: "Ми Вас хоч і не знаємо, але надамо Вам всіляку підтримку, щоб самі довели що є українцями".

5. Включення Закарпаття (Підкарпатської Русі-Карпатської України) до складу ЧСР на основі Сен-Жерменського договору від 10 вересня 1919 р. сталося внаслідок збігу цілого ряду обставин, насамперед міжнародних і не в останню чергу завдяки активній дипломатичній діяльності новоутвореної чехословацької держави і особисто його засновників й провідників - Т.Масарика та Е.Бенеша. Разом з тим, виходячи із об'єктивного і всебічного аналізу міжнародного становища 1918-1919 рр. і позиції держав Антанти щодо післявоєнного урядкування Європи, складної внутрішньополітичної ситуації й невизначеності в самому Закарпатті та військово-політичних обставин на інших українських землях, коли з відомих причин возз'єднання Закарпаття з Україною практично було неможливим, слід визнати, що об'єднання закарпатських русинів-українців в

сусідніми слов"янськими народами - словаками і чехами - у складі молодої, однієї з найдемократичніших на той час в Європі Чехословацької республіки, яка обіцяла закарпатцям надати гарантовані державами-переможцями широкі автономні права, було єдино можливим і до того ж оптимальним з багатьох точок зору варіантом.

6. Всебічно й виважено оцінюючи все позитивне і негативне у розвитку Підкарпатської Русі - Закарпаття за часи його входження до складу ЧСР (1919-1939 рр.), слід також визнати: незважаючи на те, що практично до останніх днів існування Чехословацької республіки Закарпаттю так і не була надана обіцяна й гарантована конституцією республіки 1920 р. автономія (через суб"єктивні і об"єктивні причини її здійснення відбувалося лише з 11 жовтня 1938 р. по 15 березня 1939 р.), а політика чехословацького уряду в краї мала непослідовний, багато в чому суперечливий характер, все ж не можна заперечити:

а) її активність і всебічність, добру обізнаність чехословацьких правлячих класів і урядовців з численними проблемами цього українського краю і зацікавленість в їх розв"язанні в інтересах його корінного населення і, звичайно, Чехословацької республіки в цілому;

б) загалом позитивні тенденції соціально-економічного і особливо культурно-політичного розвитку Закарпаття в міжвоєнні роки;

в) цей період в історії цього самобутнього, зі складною історичною долею краю є одним з найважливіших і в цілому значно позитивніших в порівнянні з минулими, позаяк саме у складі демократичної Чехословаччини закарпатські русини-українці пройшли переломний етап у своєму соці-

ально-економічному, національно-культурному, етнополітичному і взагалі цивілізаційному розвитку.

7. Найбільш вагомим результатом перебування Закарпаття у складі ЧСР став його суспільно-політичний й національно-культурний розвиток, відмінними рисами якого були динамічні процеси політизації закарпатського суспільства і становлення в краї елементів громадянського суспільства, національно-культурне відродження та формування національної самосвідомості закарпатських українців. Ці багатогранні процеси відбувалися в складних умовах, приймали специфічні форми прояву і призвели в кінцевому підсумку до історично закономірних результатів. В умовах утвердження чеського панування (нехай і ліберального за характером) і правдоподібно всупереч основним намірам чехословацьких властей, але завдяки загальним демократичним принципам побудови Чехословацької держави та деяким іншим факторам й обставинам, в мікроскопічному Закарпатті створювалася культурно-політична ситуація, що сприяла активному національному пробудженню русинів-українців, усвідомленню ними національної належності до великого українського народу та прагненню з'єднатися з ним.

8. Проведення в 1921 р. за ініціативою та активної безпосередньої участі президента і уряду ЧСР при підтримці широких кіл громадськості республіки т.з. "російської допомогової акції" - всебічної допомоги тисячам емігрантів і біженців в Росії, в тому числі з українських земель, стало не тільки проявом демократичності й гуманістичності чехословацького суспільства і держави, яка звичайно враховувала при цьому й свої інтереси, але й своєрідним виявом

загального прихильного ставлення в Чехословаччині до українського народу, його національно-визвольних змагань і потреб національно-культурного відродження. Сприймав чисельну післяжовтневу російську еміграцію як важливий політичний і культурний фактор розбудови зв'язків з Росією та Україною (виділяючи на відміну від урядів інших держав власне російську і українську еміграції як самостійні), чехословацький уряд вважав своїм головним обов'язком зібрати, зберегти і підтримати залишки насамперед культурних сил в емігрантському середовищі та підготувати нову демократичну інтелігенцію до майбутньої творчої й державницької праці на батьківщині. Для цього він проводив цілеспрямовану регуляцію напливу емігрантів в країну і здійснював системну спеціалізовану й значну за обсягом матеріальну та гуманітарну допомогу їм з метою створення придатних для життя й діяльності умов.

9. Завдяки такій політиці, що підтримувалася не тільки діячами культури й науки, але й більшістю політичних партій та суспільних верств ЧСР, в республіці в 20-30-ті роки зосередилися найкращі інтелектуальні сили української еміграції, представники національно свідомої інтелігенції і серед них - сотні визначних діячів української науки та культури, активна й плідна творча праця яких перетворила у міжвоєнний період Чехословаччину, зокрема Прагу поряд з Харковом, Києвом і Львовом в один із центрів українського культурного, наукового і навіть громадсько-політичного життя, у найактивніший осередок української еміграції в Європі.

10. Діяльність українських емігрантів в Чехословаччині між двома світовими війнами - це насамперед яскраве яви-

ще української науки і культури, одна з своєрідних й важливих ланок єдиного культурно-історичного процесу українського народу. Створивши десятки українських наукових установ, навчальних закладів, культурно-освітніх організацій, спілок, видавництва тощо і розвиваючи основні напрями україністики, збагачуючи всі ті течії в галузі культури, науки, суспільної думки, розвиток яких в радянській Україні був штучно перерваний, емігранти поповнили скарбницю української культури новими досягненнями, які вряд чи могли в'явитися на світ, залишся їх автори на батьківщині.

Багато в чому завдяки еміграції, котра знайомила світ з унікальним феноменом українства і сама змогла створити змістовний й привабливий образ української нації, українська культура дістала досить широке визнання на Заході, стала поступово сприйматися як інтегральна й значна частина культури європейської і водночас сприяла поширенню й популяризації українського питання в цілому у громадських колах Європи. Зокрема, діяльність українських емігрантських установ і різних товариств, чисельна українська періодика, безпосередні особисті контакти й співпраця емігрантів з чехами і словаками були одним з факторів, що впливали на суспільну думку в ЧСР, важливим ідейним засобом антирадянської пропаганди серед чехословацької інтелігенції і водночас чинником, що сприяв зростанню симпатій у чехословацькому суспільстві до українського народу, його культури та визвольних змагань.

Наукова, культурно-освітня та громадсько-політична діяльність українських емігрантів в ЧСР, незважаючи на перенесені з батьківщини глибокі розбіжності і загострен-

ня часом міжпартійних чвар й на чужині, протиріччя між вихідцями з різних українських земель, мала важливе значення для консолідації та розвитку української нації, зростання її національної самосвідомості і відіграла одну з ключових ролей у відродженні українського народу та його державності. Зокрема, це яскраво простежується на прикладі діяльності українських емігрантів в Закарпатті, де їх роль в національно-культурному відродженні закарпатських русинів-українців і становленні карпато-української державності була значною, а то і вирішальною.

І, нарешті, важко переоцінити внесок міжвоєнної української еміграції в Чехословаччині у розвиток добросусідських українсько-чесько-словацьких взаємин, культурних зв'язків між цими слов'янськими народами. Українські емігранти віддячили своїх гостинних господарів найкращим чином: вони принесли з собою найбагатше придане - духовний світ рідного народу і залишили багатющу спадщину, аналіз якої свідчить про величезні втрати, що понесла Україна. Ця спадщина складається не лише з наукових досягнень, яких українські емігранти здобули майже у всіх галузях науки, зокрема у вивченні української культури в контексті розвитку культури інших народів, не лише з результатів чесько-словацько-українських взаємовпливів на духовному рівні, але й із наслідків спадковості творчої праці декількох поколінь, яка проводилася та ведеться нащадками українських емігрантів 20-30-х років в Чехії та Словаччині і сьогодні по всім цим напрямам.

11. З початку 30-х років політика чехословацького уряду щодо української еміграції (і в деякій мірі стосовно українського питання в цілому) зазнала певних змін з цілого

ряду причин економічного, політичного та міжнародного характеру і не в останню чергу через активізацію політичної діяльності українських емігрантів напередодні другої світової війни, пронимецьку орієнтацію певних політичних сил в їх середовищі. Однак в цілому, підсумовуючи результати дослідження, можна стверджувати, що у міжвоєнні роки Україна та українське питання постійно посідали суттєве місце в політиці Чехословацької республіки - держави, геополітичне значення і міжнародний авторитет якої в Європі були на той час загальновизнаними: вона, насамперед, відповідала національно-державним інтересам ЧСР і водночас була, загалом, досить реалістичною й конструктивною щодо українських справ та в цілому позитивно вплинула на історичний розвиток українського народу.

Практичне значення дисертації полягає в тому, що вирішення у комплексі і одночасно предметно важливої наукової проблеми дає можливість заповнити суттєву прогалину в історії українсько-чехословацьких взаємин міжвоєнного періоду, включити відповідний фактичний і теоретико-методичний матеріал в узагальнюючі праці з даної теми, а також у вузівські курси історії України, Чехословаччини і міжнародних відносин, використати його в практичній міжнародній діяльності, зокрема у поглибленні взаєморозуміння та добросусідських відносин між українським, словацьким і чеським народами.

Крім того, результати науково-пошукової роботи дисертанта з даної теми використані при підготовці Інститутом історії України НАН України "Малого словника історії України", колективної монографії "Нариси зовнішньополітичної діяльності УНР і Української держави. 1917-1921",

збірника документів і матеріалів “З історії міжнародних зв’язків українського народу: наука і освіта” і бібліографічного словника “Українські діячі науки і культури в міжвоєнній Чехословаччині”, а також в практичній діяльності Міністерства закордонних справ України і деяких інших державних структур, роботі посольств Словаччини та Чехії в Україні, у виступах по українському радіо.

Апробація дослідження. Тема докторської дисертації затверджена вченою радою Інституту історії України НАН України, де по ній дисертантом виголошені дві наукові доповіді, робота виконувалася та обговорювалася у відділі історії міжнародних зв’язків України цього інституту і рекомендована ним до захисту, її основні положення й висновки були апробовані автором на засіданні кафедри міжнародних відносин Київського інституту “Слов’янський університет”, окремих лекціях на факультеті міжнародних відносин цього інституту і в ході читання спецкурсу на історичному факультеті Ужгородського університету.

Основні результати даного дослідження викладалися автором на більше ніж 20 міжнародних, республіканських конференціях, семінарах та “круглих столах”, зокрема на щорічних міжнародних наукових конференціях, організованих Інститутом історії САН з актуальних проблем історії Словаччини (Братіслава, 1991,1994,1996), Інститутом Т.Г.Масарика АН ЧР з питань масарикознавства (Прага, 1994; Брно,1995), Слов’янським інститутом АН ЧР та Слов’янською бібліотекою з проблем російської та української еміграції в Чехословаччині (Прага, 1995,1996), Українським комітетом славістів НАН України всеукраїнських славістичних конференціях та “круглих столах” (Чернівці,

1992; Київ, 1994, 1995, 1996), Ужгородським університетом з питань історії та культури українських Карпат (Ужгород, 1991, 1993, 1995, 1996), двосторонніх українсько-чехословацькому науковому симпозіумі (Львів, 1991) та українсько-словацькому науково-практичному семінарі (Ужгород, 1996), координаційній нараді з проблем етнополітичного розвитку України (Київ, 1992), "круглому столі" з проблем русинства в Україні (Київ, 1994) та інш.

Основні положення дисертації викладені у 36 публікаціях автора загальним обсягом понад 40 друк.арк., на які є позитивні рецензії, посилання в інших наукових виданнях, у тому числі за кордоном. Серед праць, покладених в основу наукової доповіді - індивідуальна та ряд колективних монографій, цикл тематичних статей, опублікованих в "Українському історичному журналі" (1993-1994), міжвідомчому науковому збірнику "Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки" (випуски 3,4,5), журналі "Неопалима купина" (1993-1995), наукові публікації в Словаччині та Чехії тощо.

Тема даного дослідження була одним із напрямів наукової діяльності дисертанта. Всього з проблем новітньої історії Чехословаччини, України і міжнародних відносин ним опубліковано понад 120 наукових робіт загальним обсягом близько 150 друк. арк., в т.ч. 4 індивідуальні та 11 колективних монографій.

Структура дисертації визначається метою й завданнями дослідження. Матеріали, наукові положення й висновки, що запропоновані до захисту в сукупності праць, згруповані у науковій доповіді (окрім вже викладеної вище вступної та заключної її частини) в три основні проблемні блоки.

II. СТИСЛИЙ ВИКЛАД ПРОБЛЕМИ

У першому блоці доповіді викладаються найважливіші матеріали й основні положення, що розкривають умови та сукупність головних чинників формування і еволюції політики новоутвореної Чехословацької республіки щодо України та становлення і форми чехословацько-українських міждержавних відносин. Дисертант виходить з того, що початок багатьом принциповим геополітичним змінам в регіоні Центрально-Східної Європи у ХХ ст. поклала перша світова війна, яка була і залишається найважливішою подією нашого століття. Ставши, насамперед, проявом духовної та моральної кризи сучасної цивілізації, вона відкрила нову епоху в історії людства - її новітню історію. Руїна держав-імперій, відступ імперського мислення, а також поява на цих руїнах самостійних держав не тільки суттєво змінили геополітичну мапу континенту, але й принесли надії нового устрою післявоєнної Європи на засадах національної рівноправності і мирного співжиття народів, демократизації та гуманізації європейського суспільства.

З поразкою і значним послабленням Німеччини, розпадом Австро-Угорщини, ізоляцією на міжнародній арені радянської Росії, де поряд з громадянською війною все більш радикальними ставали національно-визвольні рухи пригноблених народів імперії, новим, все більш значним чинником міжнародних відносин ставали малі держави Центральної та Південно-Східної Європи, підтримувані переможними країнами Антанти, насамперед Францією.

У дослідженні підкреслюється, що серед таких держав особливе місце належало Чехословацькій республіці, засновники й провідники якої при активній підтримці Антанти найкращим чином скористалися наслідками війни. Їм вдалося не тільки зберегти в цілісності територію історичної Чехії зі змішаним чеським і німецьким населенням, але й прислати до новоутвореної держави на сході територію історичної Угорщини зі словацьким та українським населенням, а також значну частину власне угорських земель з угорським населенням і добитися в цілому сприятливого для неї вирішення Тешинського питання на північних кордонах. Площа ЧСР, визначена мирними договорами 1919-1920 рр., складала 140,4 тис. кв. км. і на ній проживали 6,8 млн чехів, 2 млн словаків, 3,1 млн німців, 745 тис. угорців, 461 тис. русинів-українців та 282 тис. представників інших національностей, тобто більш ніж третину населення республіки становили національні меншини. Отже, в Європі створилася нова багатонаціональна держава, що успадкувала чимало вад Австро-Угорщини, принципова основа утворення якої була досить суперечливою і відіграла врешті, незважаючи на активну й в цілому досить ліберальну національну політику властей, негативну роль в історії міжвоєнної Чехословаччини, що засвідчила мюнхенська трагедія 1938 р. (п.2, с.177).

Як зазначає дисертант, в такій ситуації перед ЧСР з самого початку її утворення в жовтні 1918 р. водичас з головними внутрішніми державотворчими проблемами постали також серйозні проблеми в її зовнішній політиці. Тому поряд з державницькою ідеєю єдиної чехословацької нації (яка попри свою принципову помилковість все ж

відіграла на початковому етапі певну позитивну роль у створенні незалежної держави чехів і словаків), засновники і провідники чехословацької держави намагалися закласти в основу її існування ще дві ідейні настанови: демократію та принцип непорушності територіального врегулювання в Європі на основі Версальського мирного договору 1919 р. З цього випливали не тільки зовнішньополітична активність нової держави, але й її ставлення до державницьких змагань інших, насамперед сусідніх народів, в тому числі і українського.

Що стосується України, то зміцнення з початку ХХ ст. національної самосвідомості і вивольного руху багатомільйонного українського народу поступово переростало внутрішні рамки як Росії, так і Австро-Угорщини, а з проголошенням державних утворень на українських землях "українське питання" перетворювалось на дедалі вагоміший фактор міжнародного життя, розгляду якого в роботі приділена значна увага. Зокрема зазначається, що якщо політичні події на українських землях становили для держав Заходу лише тактичний інтерес і розглядалися виключно як знаряддя власної політики, то ставлення до них з боку Чехословацької республіки - однієї з найдемократичніших в міжвоєнні роки європейських країн, мало свої суттєві відмінності (шп.10, с.2-3; 36, с.44-45).

У роботі висвітлюється процес формування зовнішньополітичної концепції молодого Чехословацької республіки і підкреслюється, що її головним творцем був провідник чехословацького національно-визвольного руху в роки першої світової війни, перший президент ЧСР Томаш Гарріг Масарик, який спільно зі своїм вірним послідовни-

ком й помічником, першим і довгорічним міністром закордонних справ і "батьком" чехословацької дипломатії Едуардом Бенешем досить реалістично оцінювали складний перебіг міжнародних подій в Європі на початку ХХ ст. і вміло використовували їх в інтересах утворення й розбудови своєї держави. В пошуках моделей найбільш сприятливого для ЧСР устрою післявоєнної Європи та її загальної зовнішньополітичної орієнтації їм вдавалося в цілому успішно балансувати між прихильниками однозначно східної (К.Крамарж) та західної (М.Годжа) орієнтаціями, використовувати протиріччя між іншими державами, відкидати безальтернативні рішення зовнішньополітичних проблем. Підтвердженням цього є їх відношення до Росії і України зокрема.

Вже в планах чехословацького національно-визвольного руху в роки першої світової війни Росія посідала чільне місце: саме їй відводилася особлива роль у вирішенні долі малих слов'янських народів - забезпеченні умов для національно-державного розвитку слов'ян, в тому числі чехів і словаків. Про це неодноразово висловлювався Т.Масарик, зокрема у своєму відомому політичному трактаті "Нова Європа". Зацікавленість Росією, у налагодженні з нею торговельно-економічних зв'язків продовжувалась і після війни та утворення ЧСР, на підтвердження чого в роботі наведено чимало фактів (пп.22,с.38-39; 36,с.44-46). В той же час однією з важливих складових зовнішньополітичного курсу ЧСР із самого початку її утворення була політика щодо власне України. Вона формувалась і зазнавала змін під впливом різних обставин, насамперед міжнародних (ставлення до України Антанти, інших країн-учасниць Па-

ризької мирної конференції, розвитку подій у Росії та на українських землях, ситуації на російсько-українському фронті тощо), але значною мірою була обумовлена тим, яка течія в політичних колах ЧСР брала гору - проросійська, імперська (К.Крамарж і його оточення) чи прозахідна, демократична, що водночас симпатизувала національно-культурним прагненням та ідеям державності українців - т.з. "група Граду" (Т.Масарик, Е.Бенеш та ін.) і яка стала в 20-х роках панівною.

Проголосивши "прихильний нейтралітет" відносно воєнно-політичних подій в Росії, в т.ч. й на Україні, чехословацькі правлячі кола водночас уважно стежили за розвитком ситуації на українських землях, прагнучи, насамперед, максимально використати її у своїх політичних й економічних інтересах. Однак активізації української орієнтації в зовнішньополітичній діяльності Чехословаччини сприяв ряд особливих обставин і факторів, що розкриваються в дисертації.

Відзначається, насамперед, що важливим морально-політичним чинником розвитку чехословацько-українських відносин було те, що Україна в роки першої світової війни відіграла, можливо, найбільш визначну роль в історії чехословацького національно-визвольного руху. Досить сказати, що в Києві з 1916 р. засідало правління "Союзу чехословацьких товариств у Росії", тут проходили з'їзди його делегатів, містилося головне відділення (філія) Чехословацької Національної Ради - вищого представницького органу нації, першооснови майбутнього чехословацького уряду, а також штаб чехословацького війська і його запасні батальйони. І, нарешті, - саме в Києві протягом

більш ніж чотирьох місяців (листопад 1917 - березень 1918) перебував майбутній перший президент Чехословацької республіки Томаш Г.Масарик. Саме в центрі української революції, розгорнувши активну діяльність по формуванню 40-тисячного корпусу чехословацьких легіонерів (як воююча проти Австро-Угорщини сторона, легіонери виступили згодом головним осередком чехословацької державності), Т.Масарик став визнаним провідником чехословацького національно-визвольного руху, одним із найавторитетніших політичних діячів в Європі.

Дисертант детально розглядає різносторонню й активну діяльність Томаша Г. Масарика в Києві, вплив революційних подій в Україні на його погляди щодо українського питання (п.п.28, с.133-135; 30). Перш за все підкреслює, що майбутній президент ЧСР був не тільки свідком становлення Української Народної Республіки, але й підтримував національно-визвольні змагання українського народу, співробітничав з М.Грушевським, В.Винниченком, С.Петлюрою, О.Шульгіним та іншими діячами Центральної Ради (його часто можна було зустріти в помешканні ЦР і особливо у відділі Генерального секретаріату закордонних справ), які з повагою і симпатією ставилися до нього. Активне спілкування Масарика з українською громадськістю, його публіцистична й громадсько-політична діяльність у Києві (автором підраховано, що протягом нетривалого часу перебування в Україні він зробив 14 публічних виступів, дав принаймні 3 інтерв'ю київським газетам, де друкувалися і окремі його промови та статті) тощо сприяли становленню підвалин чехословацько-українських взаємин на новому, найбільш відповідальному етапі історичного розвитку двох

слов'янських народів. Показовим є, наприклад, факт проведення в Києві Т.Масариком спільно з Центральною Радою мітингу поневолених народів (12.XII. 1917), у великій промові на якому він одним з перших серед провідних політичних діячів Заходу висловився за право українців поряд з іншими середньосвроцейськими народами на державну незалежність і національну соборність. До речі, ця промова справила певний вплив на активізацію дій Центральної Ради в боротьбі за державну самостійність і зміцнення української влади. Саме завдяки Т.Масарику УНР було визнано Чехословацькою Національною Радою, а також за наказом останньої - чехословацьким військом, розташованим на території України і підпорядкованим (у військовому розумінні) українській військовій владі.

У дослідженні розкриваються основні мотиви й причини зміни прихильного ставлення Масарика до Центральної Ради на негативне, що сталося після проголошення нею ІV Універсалу і особливо після підписання Україною мирного договору з Центральними державами у Брест-Литовську, про помилковість заключення якого і виходу УНР із стану війни з цими державами рішуче застерігав українських лідерів Т.Масарик. Зазначається, що з точки зору головних мети, завдань і зовнішньополітичних інтересів чехословацького національно-визвольного руху це було цілком закономірним, адже Україна уклала мирний договір і звернулася за допомогою до тих держав, кого чехи й словаки вважали своїм головним ворогом, для збройного виступу проти яких і створювалися чехословацькі легіони і від поразки яких залежав успіх їх боротьби за незалежність. Крім того, повне усамостійнення України від Росії в той час суперечило

переконанням Масарика щодо вирішення українського питання, а також його поглядам щодо післявоєнного устрою нової Європи.

У зв'язку з цим в роботі відзначається, що Т.Масарик в цілому був добре обізнаний з українськими справами, насамперед завдяки спільній політичній діяльності з представниками Галичини у Віденському парламенті у 1907-1911 рр., дружнім стосункам з І.Франком та іншими визначними українськими діячами й через наукову зацікавленість слов'янськими проблемами, історією Росії та Польщі зокрема. Він визнавав істотні відмінності між "малорусами" й "великорусами" та національну й етнографічну єдність "малорусів" і "русинів", розділених політичними кордонами, відносив українців до найбільших з числа поневолених народів, симпатизував їхнім національно-визвольним змаганням і з розумінням ставився до національно-культурних і політичних самостійницьких вимог українського народу. Визнаний в світі політик, вчений і гуманіст, під впливом поглядів й ідей якого зростали і формувалися ідеології національних рухів в Європі на початку ХХ ст., завжди підкреслював, що українське питання - не тільки мовне, але також політичне й культурне (яскравим прикладом цього є велика промова Масарика "Поляки і русини" у австрійському парламенті 25 травня 1908 р.). Він трактував його, як правило, в контексті загальнослов'янського, беручи до уваги передусім його реальний зміст, силу й слабкість українського руху порівняно з іншими слов'янськими народами і вважаючи, що тільки життєздатність і реальні сили кожної нації визначають її сутність. З огляду на це Т.Масарик на початку ХХ ст. не міг уявити собі Україну

як державу цілком самостійну. Вирішення українського питання, на його думку, мало йти лише в напрямі того чи того державного зв'язку (самоврядування, автономія, федерація) з Росією, яка мусить щонайшвидше стати демократичною (п.28).

Такий державний зв'язок Масарик уявляв запорукою від пангерманізму, вважаючи, що державне усамостійнення України спричиняться до нового розколу у лоні Слов'янщини та до послаблення великодержавної сили Росії як головної противаги пангерманської небезпеки для слов'янських народів, а самостійна Україна потрапить під вплив Німеччини, перетвориться на її колонію. Ось чому Т.Масарик після проголошення ІУ Універсалу Центральної Ради відверто заявив: "Ми визнали Україну, коли вона ІІІ Універсалом проголосила себе державою, але в рамках федеративної Росії. Це ми могли прийняти з чеського й слов'янського становища... Ми визнали Україну як частину Росії і гадали, що Україна буде ще воювати. Але в ІУ Універсалі сказано, що війни не буде, що буде мир, і зокрема з Австро-Угорщиною... Я сам особисто, оскільки мав повноваження це говорити, не годен визнати самостійну Україну поза рамками Росії як правно-політичну формацію. Це рішуче проти моєї думки. Розбивати Росію, на мій погляд, - це просто працювати для Пруссії" (1).

Важливо також підкреслити, що будучи переконаним в тому, що Україна має бути автономною державою в складі демократичної російської федерації, Т. Масарик водночас поборював ідею накиненої згори федерації. "Передумовою справжньої федерації,- писав він у своїй праці "Нова Євро-

на", - є свобода народів, що федеруються, і вільні народи самі вирішать, чи вони бажають федеруватися і з ким". Розмірковуючи далі про післявоєнну реконструкцію Східної Європи і необхідність утворення нових держав, Масарик знову повертається до питання про майбутнє українського народу: "...угорські малоруси (закарпатські українці.-Авт.) бажають стати автономною частиною Чехословацької держави... Малоруси в Галичині, Буковині вирішать свою майбутність і зокрема своє ставлення до Польщі і України... Росія об'єднається у федерацію народів... Україна буде автономною частиною Росії - спроба бути самостійними показала українцям, що їхнє відокремлення від Росії веде їх у підлеглисть до німців..." (1).

Отже, ні Т.Г.Масарик, а згодом і офіційна зовнішня політика Чехословаччини не підтримували "українського сепаратизму", коли мова йшла про Наддніпрянську Україну. Подібну ж позицію вони займали й щодо західноукраїнських земель, зокрема Східної Галичини: ЧСР офіційно не визнала уряду Західноукраїнської Народної Республіки. У той же час Чехословаччина не визнавала претензій Польщі на Східну Галичину, вважаючи, що остання має право з'єднатися з іншими українськими землями і таким чином теж стати складовою частиною майбутньої російської демократичної федерації. Чехословацькі політичні й особливо господарські кола були дуже зацікавлені в перенесенні кордонів Росії до Карпат і утворенні спільного чехословацько-російського кордону. Зокрема, в складних переговорах з Польщею чехословацькою дипломатією використовувалися навіть наміри певних політичних кіл західноукра-

1. Masaryk T. Nova Evropa (Stanovisko Slovanske). - Praha, 1920. - S.219-220.

їнського суспільства та емігрантських організацій у США і ЧСР про встановлення федерації між Східною Галичиною і Чехословацькою республікою. І тільки після Ризького миру ЧСР вимушена була піти на нормалізацію відносин з Польщею, підписавши з нею в жовтні 1921 р. договір про нейтралітет і ліквідацію післявоєнних взаємних претензій, а також секретний додатковий протокол, згідно якого чехословацький уряд по суті погоджувався на захоплення Польщею Східної Галичини і обіцяв політичну підтримку на міжнародній арені претензіям Польщі на західноукраїнські землі і відмовитися від співробітництва з діячими колишньої ЗУНР (п.36, с.47-48).

В дисертації робиться висновок, що обережність і зваженість чехословацької зовнішньої політики в українському питанні в кінці й безпосередньо після першої світової війни були обумовлені насамперед позицією стосовно "єдиної і неподільної Росії" переможних держав Антанти, адже, як відзначав керівник чехословацької делегації на Паризькій мирній конференції Е.Бенеш, "ніхто з союзників не хотів незалежної Української держави, допускалося, в крайньому разі, створення російської федерації, в якій Україна мала б своє автономне місце" (1).

Але попри офіційних заяв й політики щодо України для Чехословаччини завжди першочерговим був такий важливий чинник чехословацько-українського зближення як господарський, якому приділена значна увага в дослідженні (п.2, с.181-185). Географічне сусідство Чехословаччини й України, їх політичні інтереси й економічні потреби (переважно хліборобської України і переважно промислової Че-

1. Бенеш Э. Речь о Подкарпатурской проблеме.- Ужгород, 1934. - С.23.

хословащини) були об'єктивною передумовою розвитку взаємних господарських зв'язків. Ось чому чехословацькі правлячі кола використовували всі можливості для встановлення тісних економічних, а для цього й відповідних політичних стосунків з українськими урядами і на Сході, й на Заході України. Зокрема, відбувся обмін дипломатичними місіями між урядами ЧСР і ЗУНР (кінець 1918 р.) та ЧСР і УНР (Директорією) на початку 1919 р., які, хоч і мали неофіційний характер, активно працювали на ниві українсько-чехословацького співробітництва, насамперед господарського. Наприклад, на інформаційну діяльність дипломатичної місії УНР в Празі по ознайомленню чехословацької громадськості з Україною, її проблемами й потребами тільки у першому півріччі 1919 р. було виділено 200 тис. гривень з 1,3 млн її загальних витрат. Цьому в значній мірі сприяли і чехословацькі колоністи в Україні (близько 15 тис. чол. - власники великих підприємств, дрібні підприємці, інженерно-технічні й сільськогосподарські робітники), яких уряд ЧСР розглядав як "піонерів чехословацького народногосподарського і культурного життя" та посередників у чехословацько-українських господарських взаєминах і надавав їм всіляку підтримку (п.22, с.38-39).

В дослідженні розглядаються основні форми розвитку економічних зв'язків між Чехословащиною і Україною, що незважаючи на невизначеність військово-політичної ситуації та нестабільність на українських землях все ж відбувався, причому в двох, незалежних один від одного напрямках - з Наддніпрянською Україною і Західною Україною. Відзначається, зокрема, що на Наддніпрянській Україні ще під час німецько-австрійської окупації наприкінці 1918 р.

чеськими торговельними спілками при підтримці дипломатичної місії ЧСР в Україні було організоване Товариство з імпорту сільськогосподарської продукції, в Одесі - Чехословацька торгова палата, а в Києві - Комітет громадян Чехословацької республіки, який був офіційно уповноважений празьким урядом займатися консульськими справами (відправкою на батьківщину чехів і словаків - колишніх військовополонених австро-угорської армії), але поряд з цим здійснював й іншу політичну та господарську діяльність. Жвавіми були українсько-чехословацькі господарські зв'язки за часів Директорії УНР (з Українською державою П.Скоропадського урядові кола ЧСР з принципових політичних міркувань не підтримували жодних контактів), яка виявила особливу активність в їх розвитку: в березні 1919 р. уклала торговельну угоду з ЧСР, розробила програму піднесення сільськогосподарського виробництва при допомозі широкого запровадження в Україні чехословацької новітньої сільгосптехніки тощо. Однак всі ці угоди, програми й плани співробітництва так і не були реалізовані через поразку УНР.

У стосунках ЧСР з ЗУНР, які з врахуванням чехословацько-польських суперечностей та суперництва посідали важливе місце в зовнішньополітичній концепції Чехословаччини (у лавах армії ЗУНР, наприклад, за згодою уряду ЧСР було чимало чехословацьких офіцерів, а в травні 1919 року, відступаючи під тиском поляків за Карпати, тисячі воїнів Української галицької армії не випадково обрали місцем свого притулку саме Чехословаччину, де були інтерновані у військових таборах і опікалися чехословацьким урядом), теж все виразнішими ставали економічні ас-

пекти співробітництва. Адже розвинута чеська промисловість мала гостру потребу в сировині, зокрема у нафті, значна частина якої ввозилася із Галичини. Поблизу Дрогобича і Борислава знаходилися нафтові свердловини, що були власністю великих чехословацьких нафтопереробних заводів в Пардубіцях, Братіславі, Шумперці і Богуміні, через Східну Галичину проходили зручні шляхи на території центральної України і Росії, що мали військово-стратегічне й економічне значення тощо. Ось чому вже в квітні 1919 р. уряди ЧСР і ЗУНР уклали торговельну угоду, за якою Чехословаччина за надання промислових товарів і зброї отримувала 9 тис. вагонів-цистерн бориславської нафти. Втім і в цьому випадку падіння ЗУНР привело до згортання чехословацько-західноукраїнського співробітництва.

З цього часу, зазначається в роботі, уряд Чехословацької республіки, залишаючись і надалі принциповим супротивником радянської держави та займаючи вичікувальну позицію щодо неї, під тиском міжнародних обставин (Генуезька конференція, вихід радянської Росії з зовнішньополітичної ізоляції) і фінансово-промислових кіл та громадськості своєї країни змушений поступово змінювати свою східну політику, сприяти, зокрема, економічному й дипломатичному зближенню між обома державами. Щодо радянської України, то Чехословаччина її визнала де-факто в травні 1921 р., коли до Праги прибув голова торговельної місії УСРР М.Левицький, а до Харкова - чехословацький представник В.Бенеш. Після тривалих переговорів 6 червня 1922 р. у Празі був підписаний тимчасовий торговельний договір між УСРР і ЧСР, що відкрив широкі можливості для взаємовигідного українсько-чехословацького еко-

номічного співробітництва. Договір містив також деякі статті політичного характеру, що свідчило про певні зміни в чехословацькій політиці щодо українського питання. Підтвердженням цього є і активна участь ЧСР в наданні допомоги потерпілим в Україні внаслідок голоду 1921-1922 років, і ініціатива Карлового університету в Празі по підтримці в цій ситуації українських вчених й діячів науки тощо. Наприклад, на основі урядової компанії допомоги голодуючим в радянську Росію, головним чином на Україну, у 1922 р. було відправлено з Чехословаччини істий транспортів з продуктами, одягом і ліками: за рахунок цих поставок через чехословацьку місію Червоного хреста в Україні регулярно отримали понад 17 тис. чоловік.

Дослідження процесу становлення та розвитку міжвоєнних чехословацько-українських відносин дає підстави для висновку, що широкі можливості й перспективи торговельно-економічних зв'язків та чехословацько-українського співробітництва й культурного зближення, що були закладені наприкінці і в перші роки після першої світової війни, з утворенням СРСР і втратою Україною права на самостійну зовнішньополітичну діяльність виразно послабшали і згодом поступилися незначним, проміжного характеру у радянсько-чехословацьких взаємидах контактам громадськості двох республік, які, до того ж, гальмувалися офіційними колами різних за суспільно-політичним ладом держав. Певні позитивні зрушення в цьому відбулися лише після встановлення дипломатичних відносин між ЧСР і СРСР (1934 р.) та підписання радянсько-чехословацького договору про взаємодопомогу (1935 р.), значний потенціал якого так і не зміг дістати належного розвитку через загос-

трення міжнародного становища, розчленування Чехословаччини і початок другої світової війни (п.2, с.185).

Другий проблемний блок дисертаційної роботи висвітлює такий важливий напрям політики Чехословаччини щодо українського питання, яким була для неї у міжвоєнні роки проблема Підкарпатської Русі (Закарпаття). Насамперед підкреслюється, що керівники Чехословацької республіки розглядали цю проблему як внутрішньополітичну, будучи переконаними (точніше - переконуючи себе, закарпатців і міжнародне співтовариство) в тому, що "доля Підкарпатської Русі вирішена остаточно...Чехословаччина, згідно з рішенням мирної конференції, одного разу ставши володарем цієї області, від землі цієї ніколи не відмовиться..." (1). У той же час, добре усвідомлюючи етнічну належність корінного населення Закарпаття - русинів до українського народу, їхні історичні поривання з'єднатися з кривими братами по той бік Карпат і набираючи силу з початку ХХ ст. проукраїнську політичну орієнтацію населення краю, чехословацькі провідники були свідомі того, що, як визнавав у своїх споминах Т.Масарик, прилучення Підкарпатської Русі до ЧСР значно актуалізує питання про ставлення Чехословаччини до України й українського народу взагалі, активізує українську орієнтацію в її зовнішньополітичній діяльності (2).

Досліджуючи цю проблему, дисертант намагався передусім дати наукову відповідь на три принципових питання, які ще не дістали належного висвітлення в історичній науці й продовжують дискутуватися. Йдеться, по-перше, про

1. Бенеш Э. Вказ праця. - С.26-27.

2. Див.: Масарик Т.Г. Світова революція за війни й у війні 1914-1918: Спомины. - Львів, 1930. - Ч.П. - С.444.

те, наскільки правомірним та історично обумовленим було рішення про приєднання Закарпаття до Чехословаччини, чи було воно добровільним, демократичним вирішенням долі краю, чи відповідало воно справжнім інтересам, національно-державницьким прагненням його корінного населення? По-друге, якою була політика чехословацької влади на Підкарпатській Русі, чим вона керувалася, особливо у національному питанні, як провадилася? І, по-третє, якими були наслідки проведення цієї політики і яким є значення в історії Закарпаття й українського народу взагалі майже двадцятирічного періоду перебування краю у складі Чехословацької республіки?

Що стосується першого з цих питань, то в роботі підзначається, що окремі дослідники, насамперед представники радянської історіографії, а також деякі автори з української діаспори (Ю.Химинець) дотримуються того погляду, що Закарпаття було окуповане Чехословаччиною за згодою країн Антанти, інші -- як активні учасники тих подій (Т.Масарик, Е.Венеш, Г.Жаткович, А.Волошин), так і сучасні вчені (О.Субтельний, окремі чеські автори) -- наголошують на добровільному приєднанні Закарпаття до ЧСР. Є і деяко відмінні думки з цього питання. Зокрема, словацький науковець І.Ванет пише, що "Чехословаччина придбала Закарпаття дипломатичним шляхом", його братіславський колега М.Барновський доводить, що "включення Підкарпатської Русі до нового державного утворення Чехословаччини не було наслідком якої-небудь довготривалої програмної мети національно-визвольного руху, але результатом міжнародних змін". Немає одностайності щодо цього питання й серед учених Закарпаття. Наприклад, якщо про-

фесор УжДУ М.Волдижар уважає, що "Закарпаття ввійшло до складу Чехословаччини на найдемократичніших засадах", а професор І.Поп переконаний, що "входження до складу Чехословацької республіки на правах автономного краю стало для Закарпаття оптимальним варіантом", то їхні колеги І.Король, Ю.Баб"як і Ю.Висага стверджують, що "включення Закарпаття на основі Сен-Жерменського договору від 10 вересня 1919 р. до складу Чехо-Словаччини означало автоматичне позбавлення краю історичного права на національний суверенітет і державно-правове самоназначення".

Проаналізувавши наукову аргументованість цих положень й висновків і відзначивши, що кожне з них (одні менше, інші більше) має під собою певні підстави, дисертант наголошує на необхідності максимального врахування всієї сукупності реалій і факторів, можливостей і альтернатив історичного розвитку Закарпаття наприкінці першої світової війни і після розпаду Австро-Угорщини та об"єктивної їх оцінки, для чого пропонує при дослідженні цього складного питання поділити його на кілька складових і намагаться дати на них власну відповідь (ш.12,с.130-135; 23,с.5-20). Зокрема, ним з"ясовуються такі важливі аспекти питання, як національно-державні прагнення самих закарпатців у 1918-1919 рр., погляди та діяльність щодо вирішення питання про державний статус Закарпаття чисельної карпаторусинської еміграції у США, наміри та можливості щодо його розв"язання сусідніх держав та країн Антанти і обговорення цього питання на Паризькій мирній конференції, активна діяльність в цьому напрямку чехо-

словацької дипломатії, характер самого процесу розв'язання цього питання, його міжнародний аспект.

Грунтовний аналіз чисельних літературних й архівних джерел дає підставу для наступних висновків з цих питань:

а) на переломному для Європи в цілому, і Закарпаття зокрема, етапі історичного розвитку русини-українці краю з цілого ряду причин (початкова стадія національної самосвідомості, відсутність традицій державотворення, політичної еліти та національної організації) не мали чіткої, однозначної політично спрямованої національно-державної програми, хоча українська орієнтація здавалася для більшості природною, обумовленою історичними й національно-культурними факторами (про що свідчить революція Всенародного конгресу угорських русинів у Хусті в січні 1919 року) і дійсно була саме такою;

б) не було єдності щодо долі Закарпаття і серед чисельної, особливо у США (понад 400 тис. чол.) карпаторусинської еміграції, яка у 1918-1919 рр. проявляла неабияку політичну активність і відіграла значну роль у вирішенні питання про державну належність і статус рідного краю, адже делегати, що проголосували під час плебісциту у США (13.XI. 1918 р.) за приєднання Закарпаття до ЧСР і на рішення яких у першу чергу посилалися чехословацькі дипломати в Парижі, обгрутовуючи свої претензії на цей край, виражали позицію всього близько 10% американських русинів; ^{1) як}

в) практично всі держави - учасниці першої світової війни мали свої інтереси в карпатському регіоні і плани щодо вирішення питання про Угорську Русь (Закарпаття), але єдиною реальним в той час був саме варіант приєднання краю

до новоутвореної Чехословацької республіки, який влаштував практично всіх учасників Паризької мирної конференції і був підтриманий ними з воєнно-політичних міркувань (концепція Малої Антанти), а також завдяки наявності волевиявлення певних політичних сил карпаторусинської спільноти в самому Закарпатті та у США і не в останню чергу через активну воєнну й дипломатичну діяльність Чехословаччини та достатню аргументованість її позиції на мирній конференції;

г) оцінюючи характер самого процесу приєднання Закарпаття до ЧСР, слід відзначити, що воно було здійснено без участі широких народних мас краю (Центральна Руська Народна Рада, яка 8 травня 1919 р. підтримала відповідне рішення земляків-русинів у США, складалась з представників тільки трьох, нехай і впливових, рад, не обиралася всенародно і не могла, таким чином, представляти все населення Закарпаття, до того ж, на її рішення не могла не вплинути наявність в Ужгороді чехословацьких окупаційних військ, не говорячи вже про те, що на той час доля краю на користь Чехословаччини була вже практично вирішена у Парижі) і не відбивало історичних поривань значної більшості закарпатських русинів-українців з'єднатися з Україною, тобто, воно не було добровільним, а сталося внаслідок збігу ряду обставин, насамперед міжнародних.

Однак в цілому, з врахуванням всіх тодішніх реалій, факторів, обставин, можливостей і альтернатив історичного розвитку, слід визнати, що об'єднання закарпатських русинів-українців з сусідніми слов'янськими народами - словаками і чехами - у складі новоутвореної, однієї з найдемократичніших на той час в Європі Чехословацької рес-

публіки, яка до того ж обіцяла закарпатцям надати гарантовані державами-переможцями широкі автономні права (тобто закарпатські русини-українці, єдині з національних меншин ЧСР, ставали її державотворчим елементом), було єдино реальним варіантом і водночас оптимальним, позаяк відкривало нові можливості для соціально-економічного й національно-культурного розвитку цього, одного з найбільш відсталих на початку ХХ ст. регіонів Європи.

Дисертант докладно зупиняється на дослідженні й наступних двох питань цієї проблеми, зокрема, з залученням нових матеріалів аналізує політику чехословацького уряду на Підкарпатській Русі. Її основні наслідки та значення міжвоєнного періоду в історії цього українського краю. Він відзначає, що і сьогодні цей невеликий, але дуже важливий етап оцінюється по-різному: від тверджень деяких сучасних чеських авторів, що "перша Чехословацька республіка знаменувала для Підкарпатської Русі період громадянської свободи, гарантувала національний розвиток, почали вирішуватися економічні проблеми, нагромаджені в австро-угорському минулому" і що "протягом 20 років пережила ця територія найбільший національний, культурний і, на кінець, й економічний розквіт за всю свою історію" і до висновків окремих вітчизняних дослідників про те, що чехословацький уряд повністю ігнорував міжнародні зобов'язання, свої обіцянки та національні і соціальні інтереси закарпатців, ставився до Закарпаття як до колоніальної провінції, безжалісно експлуатуючи природні ресурси й населення краю, проводячи по відношенню до нього, як і його попередниця - угорська влада - денационалізаторську політику.

Між ціми діаметрально протилежними твердженнями є і досить розважливі судження вчених з діаспори, які, на думку дисертанта, більше відповідають реальній ситуації у міжвоєнному Закарпатті, а саме: “хоч як важко йшло життя на Підкарпатській Русі під управою чеської бюрократії, та все ж воно розвивалося під кожним оглядом краще, як за Мадярів” (В.Пачовський), “що включення Закарпаття в рамки ЧСР - це була, безперечно, зміна на краще” (П.Стерчо), що “доля українців Закарпаття в цей час значно поліпшилася” (О.Субтельний) і “чеське панування на Закарпатті позначилося рядом реформ, більшість яких мала позитивні наслідки” (В.Маркусь).

У зв'язку з цим в дисертації у полемічній формі розглядаються й оцінюються як політика центральної чехословацької влади щодо розв'язання безлічі проблем Закарпаття та її реалізація місцевою адміністрацією (наміри і дії яких не завжди були тотожними), так і основні тенденції й наслідки соціально-економічного, суспільно-політичного і національно-культурного розвитку краю в міжвоєнні роки (пп.11,12,18,29). Відзначається, що вже сам процес визначення головних напрямів, пріоритетів, форм, методів і навіть мети та ідейних засад чехословацької політики щодо Закарпаття був дуже складним й суперечливим. Як свідчать документи, ці питання неодноразово обговорювалися й гостро дискутувалися і в уряді, і в парламенті, і в керівництві різних політичних партій, і в оточенні президента ЧСР. І це зрозуміло, адже спадщина після багатоговікового угорського панування і війни дісталася Чехословаччині жалюгідна: з включенням до її складу Закарпаття перед молододою державою повстало нове додаткове завдання, яке

розглядалося її керівниками цілком справедливо як сукупність політичної, адміністративної, господарської і культурної проблем приєднаного краю.

Про те, що правлячі кола Чехословацької республіки були в цілому добре обізнані з цими проблемами і зацікавлені в їх розв'язанні, свідчить, зокрема, промова в Ужгородському жупанаті президента країни Т.Г.Масарика, який у вересні 1921 р. відвідав Закарпаття. "Задовго ще до війни я уважно стежив за вашими справами,- говорив президент ЧСР,- ...своє знання вашої країни використовував перед постановям республіки в інтересах Підкарпатської Русі та її люду. Люд Підкарпатської Русі був дуже довго політично і суспільно утискуваний, а духовно просто закріпачений. Через це сталося так, що між людом і т.в. інтелігенцією постала глибока прірва. Ваша інтелігенція має тепер спеціальне і тяжке завдання. Інтелігенція без духовного зв'язку з людом, без національного коріння легко розпадеться на численні, що ворогують між собою, партії і фракції, з яких кожна має мету, зовсім не зрозумілу для люду. Цьому musimо запобігти. Культурне і господарське піднесення руського люду є через це таким нагальним завданням. Відчувається потреба інтенсивної праці шкільної, виховної, гігієнічної і народногосподарської. Політична автономія Підкарпатської Русі забезпечена мировою угодою і конституцією. Я бажаю, щоб найширші верстви якнайшвидше змогли брати участь в адміністрації. Уряд ні на хвилину не буде цьому заважати. Але автономія цілої країни не повинна бути панувачим одним напрямом (підкреслено авт.). Я апелую до руської інтелігенції, щоб вона енергійно взялася за своє тяжке і почесне завдання для добра люду. Будьте ж

усі переконані, що я щиро зацікавлений у добробуті Підкарпатської Русі та її люду" (1).

Ця та інші промови, спогади керівників Чехословаччини й інші документи дають також відповідь на дискусійне і сьогодні питання щодо серйозності їх намірів володіти Закарпаттям. Зокрема, вони спростовують твердження деяких вітчизняних істориків про те, що засновники Чехословацької республіки ніби-то усвідомлювали тимчасовий характер приєднання Закарпаття до своєї держави. Що їх чисельні заяви з цього приводу (п.12, с.133-134) не були лише пропагандистськими гаслами і що головною метою чехословацької політики щодо Закарпаття було втримання й поступова інкорпорація цього краю до суспільно-політичної й соціально-економічної системи та відносин республіки в врахуванням його історично-національної особливості, свідчить характер політики уряду ЧСР в краї, яка хоча й було непослідовною і багато в чому суперечливою через різні причини, але в цілому досить цілеспрямованою й ефективною і призвела в кінцевому підсумку до загалом позитивних тенденцій всебічного розвитку Закарпаття в міжвоєнний період.

Аналізу цієї політики та результатів її проведення у адміністративно-політичній, соціально-економічній та національно-культурній сферах розвитку Закарпаття в дисертаційному дослідженні приділена значна увага. Причому важливо підкреслити, що на відміну від багатьох вітчизняних дослідників дисертант свідомо аналізує й оцінює політику Чехословаччини на Закарпатті не тільки і навіть не

---

1. Цит. за: Бочковський О.І. Т.Г.Масарик: національна проблема та українське питання. - С.194-195.

стільки з точки зору української ідеї і національних інтересів, що є навряд чи доречним, коли йдеться про внутрішню політику чужої суверенної держави, але й з врахуванням національно-державних інтересів самої цієї держави.

Насамперед йдеться про державно-правовий статус Закарпаття у складі Чехословацької республіки, його зміни протягом 20-30-х років і особливо про причини, мотиви й характер проведення цих змін урядом ЧСР. Відзначається, що згідно Сен-Жерменському договору Закарпаття з назвою "Підкарпатська Русь" входило до складу Чехословацької держави як автономна одиниця і одержувало в ній найширші права: автономний сейм з юрисдикцією в питаннях мови, освіти, релігії і місцевого управління, губернатора, що призначається президентом ЧСР, представництво в парламенті республіки. Визначений договором автономний статус Підкарпатської Русі був закріплений у внутрішньому законодавстві Чехословацької республіки, насамперед в Конституції (29 лютого 1920 р.). А першим нормативним актом, який визначав правовий статус органів державного управління на цій території був "Генеральний статут про організацію адміністрації Підкарпатської Русі" виданий Радою Міністрів ЧСР і введений в дію 18 листопада 1919 року. На його підставі був створений тимчасовий автономний орган - Директоріум, який мав лише дорадчі функції при т.з. Цивільному Управлінні і був незабаром ліквідований новим урядовим розпорядженням "Про зміну Генерального статуту Підкарпатської Русі" від 26 квітня 1920 р. Згідно йому "на чолі Підкарпатської Русі є тимчасовий губернатор, що призначається президентом Чехословацької республіки за пропозицією уряду на термін, вста-

новлений Сеймом Підкарпатської Русі". В цілому, за винятком посад губернатора (ним призначався представник місцевого населення) і віце-губернатора (ним ставав чех з практичною повнотою влади в краї), структура і повноваження державної адміністрації в краї майже не відрізнялися від таких у інших регіонах ЧСР.

Процес удосконалення системи державного управління в Чехословаччині тривав й надалі з метою її уніфікації на території всієї республіки і завершився прийняттям 14 липня 1927 р. Закону ЧСР "Про організацію політичного управління", згідно якого держава складалася з чотирьох земель: Чехії, Моравії-Сілезії, Словаччини і Підкарпатської Русі. Скасовувалися жупи, утворювалися нові округи, а на чолі земель стояли земські президенти і створювалися представницькі органи - земські заступництва (абори). У Підкарпатській Русі вони склалися з 12 обраних і 6 призначених членів. Після цієї адміністративної реформи "Земля Підкарпаторуська" (офіційна назва) складалася з 13 округів, а ті - з 130 нотаріальних районів. А сам процес реалізації автономних прав Підкарпатської Русі, що передбачався Сен-Жерменським договором і Конституцією ЧСР 1920 р., почався лише в червні 1937 р. з відновлення посади губернатора краю (перший етап), призначенням 11 жовтня 1938 р. першого автономного уряду і внесенням 22 листопада 1938 р. доповнення до конституції у формі "Конституційного закону про автономію Підкарпатської Русі", в якому зазначалось, що "Підкарпатська Русь є автономною складовою частиною Чехословацької республіки. Остаточну назву автономної території південнокарпатських русинів установить закон Союму Підкарпатської Русі". За

стор. 20

вершило реалізацію автономних прав краю в рамках єдиного правового поля ЧСР формування законодавчого органу автономії - Союму Карпатської України (ця назва краю отала вживатися з 30 грудня 1938 р.), вибори до якого відбулися 12 лютого 1939 р. Автономний статус Підкарпатської Русі - Карпатської України в складі ЧСР протримався не цілих 6 місяців - до 14 березня 1939 р., коли внаслідок відомих міжнародних подій прем'єр-міністр А.Волошин виголосив незалежність Карпатської України, підтверджену наступного дня Союмом, але через кілька днів ліквідовану угорською окупацією краю за згодою Німеччини.

Отже, практично до останніх днів існування Чехословацької республіки не були реалізовані автономні права Підкарпатської Русі. Не дотримувалося в міжвоєнні роки й конституційне положення про комплектування державної служби в краї переважно місцевими фахівцями: адміністративно-управлінський апарат на 70 - 80% складався із чехів, хоча вони становили в середині 30-х років всього 4,5% населення Закарпаття (близько 30 тис.чол.). Не були представлені закарпатці і в Національних зборах ЧСР, утворених на основі Конституції 1920 р.: вони вперше взяли участь у виборах до парламенту республіки тільки у 1924 році, коли обрали 9 послів (депутатів) і 5 сенаторів, хоча згідно законодавству і з врахуванням кількості населення краю мали обирати відповідно 18 і 6 представників. Мали місце порушення конституційних прав закарпатців і під час проведення перепису населення в грудні 1930 р., коли чехословацькими урядовцями здійснювався тиск на них при визначенні національності, а також насильне запровадження чеської мови у місцевих державних установах,

школах тощо. В роботі розглядаються причини такої політики уряду ЧСР, порушення ним своїх міжнародних й конституційних зобов'язань, яких було чимало.

Насамперед відзначається, що спір і боротьба за автономію та справедливе визначення західних кордонів Закарпаття (зі Словаччиною) тривали протягом усього існування домюнхенської республіки. І цей рух русинів-українців по обидва береги Ужа був дійсно всенародним, у ньому брали участь практично всі політичні партії, громадські об'єднання і національно-культурні товариства Закарпаття, хоча політично-класові й національно-культурні розбіжності їх програм були саме тим фактором, який полегшував правлячим колам ЧСР утримувати цей масовий рух в безпечних для Праги рамках. Але мотиви, якими керувався чехословацький уряд, відкладаючи реалізацію автономних прав Закарпаття, були значно глибшими і зумовлювалися в першу чергу національно-державними інтересами ЧСР.

Про це свідчить, зокрема, аргументація Чехословацькою своєю політики в Закарпатті у Лізі Націй, спеціальна рада якої контролювала виконання чехословацьким урядом зобов'язань щодо Підкарпатської Русі і взагалі його політику щодо національних меншин в республіці. На численні скарги щодо небажання Чехословаччини вводити в Закарпатті автономію, з якими до Ліги Націй зверталися в 20-30-х роках представники і Угорщини, і закарпатської еміграції у США, і народівці з Пряшівщини, Міністерство закордонних справ ЧСР доводило, що в краї "народ ще не дозрів" для автономного правління, що відсутні необхідні для цього кадри з місцевого населення, яке у своїй масі ще політично незріле, що цьому заважають складна й неста-

більша політична ситуація та гострота проблем й невизначеність національно-культурного розвитку в Закарпатті, а також зазіхання на цей край з боку сусідніх держав тощо.

Якщо врахувати, що в Закарпатті дійсно склалася складна політична обстановка, що особливо радикалізувалася у 80-ті роки, коли через посилення централістської політики Праги зросли античеські настрої серед місцевого населення, загострилась боротьба між політичними партіями, що не сприяло єдності закарпатського суспільства, активізувалася ірредентистська політика Угорщини, що знаходила підтримку серед угорської меншини (15,6% населення) та окремих політичних діячів краю русофільського й угрофільського напрямку, набирала силу українофільська орієнтація при активній підтримці українських емігрантських центрів в Празі, Берліні, Відні і Варшаві, зріс вплив й авторитет серед населення комуністів, що пропагували свої класові ідеї та радянський досвід, піднімали голови прибічники фашистських ідей і, нарешті, небезпечних масштабів набуло протистояння прихильників російської та української національно-культурної орієнтації, то пояснення, аргументи й застереження офіційної Праги не будуть виглядати настільки безпідставними, як це здається на перший погляд, а її політика в Закарпатті стає більш зрозумілою. Мабуть не випадково, вивчивши це питання, Рада Ліги Націй визнала політику й позицію уряду ЧСР щодо Закарпаття в цілому вірною й цілком задовільною, а у прийнятих нею міжнародних документах та рекомендаціях з питань становища національних меншин було навіть використано пропозиції та досвід Чехословацької республіки (п.12, с.137).

Втім головна причина зволікання Чехословаччини в наданні автономії Закарпаттю полягала в тому, що як багатонаціональна держава вона боялася створення прецеденту для інших національних груп, вбачала в цьому загрозу національно-державним інтересам й цілісності республіки.

В той же час дисертант пропонує розглядати цю проблему ширше. Він наголошує на тому, що привнесення до Підкарпатської Русі конституційної системи демократичної держави поклало початок політизації та соціальної структуралізації закарпатського суспільства, призвело до функціонування там парламентаризму (про що свідчить активна участь закарпатців у виборах до обох палат чехословацького парламенту, а пізніше - до Союму Карпатської України), становлення таких елементів громадянського суспільства як багатопартійність, права людини, плюралізм тощо.

У дослідженні наведено чимало фактів на підтвердження цього. Зокрема, якщо до 1918 р. власних політичних партій в Закарпатті не було, то в міжвоєнний період такі масово появилися: вже у 1921 р. їх діяло в краї 18, в 1922 - 22, а пізніше, напередодні парламентських виборів, їх кількість зросла до 30. Вони були або дочірніми філіями загальночеських партій, або самостійними партіями, що захищали інтереси населення Закарпаття, окремих його верств і сприяли зростанню політичної свідомості та політичної культури народних мас. Важливу роль в цьому відігравали численні періодичні видання: якщо до приєднання Закарпаття до ЧСР в краї друкувалася лише одна газета - "Наука" (редактор А.Волошин), то вже у 20-х роках тут виходило понад 80 газет і журналів, причому мовами

багатьох національностей, що проживали в краї. В Закарпатті з'явилася значна кількість власних досвідчених політиків, кваліфікованих журналістів, публіцистів, видавців, а також поетів, прозаїків, зародились і дістали бурхливий розвиток театральне, хорове, музичне, образотворче мистецтво (закарпатська школа живопису, наприклад, завдяки видатним майстрам пензля Й.Бокшаю, А.Ерделі, Е.Грабовському, Ф.Манайлу та ін. досягло в міжвоєнні роки європейського рівня й визнання), історичне краєзнавство та інші галузі науки тощо. Завдяки появі нової закарпатської інтелігенції та її творчій праці, в ці роки виник відомий феномен особливого місця Закарпаття в чеській культурі.

Тобто, не буде великим перебільшенням стверджувати, що протягом 20-30-х років в Закарпатті відбулася справжня демократична культурна революція, найбільш вагомим свідченням якої є досягнення у розвитку народної освіти. Завдяки впровадженню нової шкільної системи та бурхливому зростанню мережі народних, середніх та спеціальних навчальних закладів (на початок 1938 р. в краї було 809 тільки народних шкіл, у т.ч. 469 з українською мовою викладання, 182 - чеською, 123 - угорською, 24 - німецькою і т.д., в яких понад 2200 вчителів навчали близько 150 тис. дітей) кількість неписьменних серед населення Закарпаття зменшилася за міжвоєнні роки з 86% до 27,4%. Відбулося справжнє національно-культурне відродження закарпатських русинів-українців, яке, зокрема, вимушені були визнати навіть угорці після повернення на Закарпаття. Наприклад, в одному із звітів уряду Угорщини про "настрій серед карпаторусинського народу" депутат угорського парламенту у 1943 р. писав, що "загальний рівень освіче-

ності і культури русинської народності значно вищий, ніж про це гадають в Угорщині, що за часи чеської ери вони зробили величезний стрибок угору, і це не можна заперечувати... що культурне життя русинів було дуже жвавим, а політична свобода, за свідченням самих русинів, була повною, оскільки політичне життя спиралось на засади-досконалої демократії” (п.12, с.139).

Одним із проявів культурного відродження Підкарпатської Русі в рамках Чехословацької республіки стало виникнення і активна діяльність громадських організацій. Так, вже на січень 1926 р. урядовою статистикою було зареєстровано в краї 158 громадських організацій з найрізноманітнішими напрямками діяльності: культурно-освітніх, професійних, національних, господарських, творчих і т.д. Серед них особливе місце в національно-культурному відродженні й громадському житті закарпатських русинів-українців займали створені на початку 20-х років культурно-освітні товариства “Просвіта” та “Общество им. О.Духновича”, які хоча і притримувалися різко протилежних позицій щодо культурно-національного розвитку корінного населення Закарпаття (перше з них відстоювало українську ідею, друге - русофільську) й вели гостру, не завжди толерантну боротьбу між собою і за вплив на маси, особливо з мовного питання, все ж їх роль у поширенні культури, освіти, історичних й економічних знань, відродженні духовності закарпатців важко переоцінити.

У зв’язку з діяльністю цих товариств та їх протистоянням в т.з. “мовному питанні”, які останнім часом дістали досить широке висвітлення в публікаціях вчених Закарпаття, а також у відповідності до теми дослідження, дисертант вва-

жав за необхідне з'ясувати й такий дискусійний та актуальний сьогодні аспект проблеми, яким є ставлення до національно-культурної ворожнечі у краї правлячих кіл ЧСР та її національна політика на Підкарпатській Русі в цілому. Якою ж була насправді ця політика, чим вона мотивувалась, який з трьох основних культурно-національних напрямів - русофільський, українофільський або т.з. автохтонний "карпаторусинський" підтримувала офіційна Прага в міжвоєнні роки?

В роботі зазначається з приводу цього, що більшість дослідників цього питання акцентує увагу на використанні чехословацькими владними колами протиборства цих напрямів з метою відриву закарпатських русинів-українців від їх східних братів-українців та їх поступової чехізації через підтримку русинства в краї, тобто діяли за відомим принципом "розділяй та володарюй". А окремі з них, зокрема прибічники русинства в Закарпатті, навпаки, звинувачують чехословацький уряд і президентів Т.Масарика і Е.Бенеша в тому, що серед їх помилок в політиці щодо національного питання в краї головною було те, що вони "ототожнювали закарпатських русинів з малоросами-українцями", підтримували діяльність російських і особливо українських емігрантів в Закарпатті та прийняли ряд інших помилкових рішень, "що мали негативний вплив на розвиток русинів як окремої національності і консолідацію республіки" (1). Якщо друга теза викликає насамперед подив через несподіваний оригінальний висновок, то і попереднє положення теж не зовсім відповідає історичній реальності.

Дійсно, серед головних завдань уряду ЧСР на Підкар-

патській Русі була необхідність визначитися в національно-культурній політиці, зокрема у заплутаному вкрай внаслідок повіністичної політики угорських правителів мовному питанні. В роботі підкреслюється, що визначальний вплив на формування принципових засад цієї політики мали погляди на національне питання взагалі й українське зокрема президента ЧСР Т.Г.Масарика, який як вчений і політик був переконаним, що "ідея гуманності виявляється в наш час як ідея національна", що "сучасний гуманізм визнає право слабших й менших... захист слабших націй - є завданням нового часу" і "нема природного права панування нації над нацією, нема природного права не дати націям розвиватися на свій спосіб" (1).

Виходячи з цих демократичних засад, офіційна Прага не розробляла якусь спеціальну й чітку державну національно-культурну програму для Закарпаття, точніше, не хотіла втручатися у цей природний для кожного народу процес і проведення політики в цій галузі віддавала у відання місцевих автономних органів влади. Але вже перші кроки на шляху становлення нової системи освіти в краї виявили складність цієї проблеми, особливо щодо мови викладання у народних школах. Тоді на прохання місцевих урядовців і з метою сприяння скорішому розв'язанню цього питання чехословацький уряд пішов на не зовсім звичайний крок - скликав в грудні 1919 р. у міністерстві шкільництва ЧСР нараду за участю відомих вчених-мовознавців (професорів Полівки, Відло, Махала, Славіка та ін.) і після обговорення (сам факт якого викликав здивування науковців) прийняв спеціальне розпорядження, зміст якого

заслугує на те, щоб його навести майже повністю. Насамперед, в ньому цілком слушно зазначається: "Вирішувати про літературну мову будь-якого народу чи племені належить передовсім його приналежним. Тому чеські фахівці можуть висловлюватися про літературну мову Карпатської Русі лише з застереженням, що їхньому голосу не будуть надавати більшого значення, ніж волі його населення. Творити штучну нову слов'янську літературну мову для населення Карпатської Русі було б не лише важко, але з погляду наукового цілком хибно...". Далі робиться не менш важливий висновок: "Тому що місцеве русинське наріччя в Карпатській Русі,.. є, безумовно, наріччя малоруське, літературною мовою місцевого населення слід визнати літературну мову малоруську, яку уживають його найближчі сусіди й одноплемінці, тобто галицьку українську мову... Визнання літературної української мови мовою навчання в Карпатській Русі полегшить значно організацію і діяльність шкіл, бо можна буде використати книги, а також вчителів з Галичини..." (1).

Це розпорядження, а точніше - висновок чеських вчених про український характер мови і населення Підкарпатської Русі, наголошується в дисертації, мало позитивне значення для культурного розвитку краю, стимулювало культурно-просвітню діяльність ще нечисленних прихильників українофільської орієнтації. Зокрема, не в останню чергу завдяки йому перші часописи в Закарпатті ("Русин", "Наш рідний край", "Пчілка") почали виходити українською мовою, а в травні 1920 р. було засновано товариство "Просвіта", що розгорнуло активну діяльність (п.11, с.211-213).

1. Цит. за: Беднаржова Т. Августин Волошин - державний діяч, педагог-мислитель. Львів, 1995. - С.215.

Втім, як вже зазначалося, офіційна Прага принципово не втручалася (у всякому разі відкрито) у розвиток національно-культурних процесів в Закарпатті. Вільше того, вона і президент ЧСР особисто визнавали право на існування і підтримували в однаковій мірі (в т.ч. й матеріально) діяльність і української "Просвіти", і утвореного на противагу їй в березні 1923 р. русофільського товариства Духновича, нібито свідомо спонукавши їх до змагання за авторитет та вплив на маси населення. Це швидко арозуміли керівники обох культурно-освітніх товариств, своєю активною й плідною діяльністю намагаючись заручитися більшою підтримкою Праги саме своїх організацій і довести правильність власних позицій щодо національно-культурного розвитку і мовного питання в Закарпатті. Зокрема, цікаві визнання з цього приводу керівників товариства Духновича Й. Каміньського та С.Фенцика знаходимо в ювілейному виданні часопису "Карпатській світ", присвяченого Т.Г.Масарику, де особливо наголошується на зацікавленому, але виваженому й толерантному ставленні президента Чехословаччини до діяльності обох національно-культурних товариств і його принциповому невтручанні у їх суперечки з мовного питання (1).

Інша річ - позиція з приводу цього питання місцевих органів влади Підкарпатської Русі, які дійсно втручалися й впливали на розвиток культурних процесів в краї. В дослідженні наведено чимало фактів на підтвердження цього. Зокрема, коли на початку 20-х років адміністрацією краю керували прихильники українського напрямку культурного розвитку Я.Брейха, Й.Пешек та ін., він підтримувався ни-

1. Див.: Карпатській світ.- 1930.- № 1-2.- С.772-780.

ми і досяг значних успіхів*, в той час як наприкінці 20-х - початку 30-х років губернатор Підкарпатської Русі А.Бескид та віце-губернатор А.Розсіпал однозначно підтримували русофільський напрям, загравали з карпаторусинським, а український напрям вважали ірредентистським, проти-державним і часом навіть переслідували його прибічників.

Підсумовуючи аналіз складних процесів національно-культурного розвитку в Закарпатті у міжвоєнний період і політики щодо нього уряду ЧСР, в роботі підкреслюється, що в умовах чехословацької демократії дістали майже рівні права і можливості всі культурно-просвітницькі, національні і, до певної міри, політичні напрями, що слід визнавати в цілому за позитивний факт. Адже саме з національно-культурної і політичної полігамії в суспільному житті закарпатців врешті-решт повинна була стати домінуючою якась одна тенденція, яка найбільше відповідала етнічним, культурно-політичним і соціально-економічним умовам розвитку краю і його населення. І воно так і сталося.

За роки перебування у складі Чехословацької республіки, насамперед завдяки трьом важливим факторам - більшій політичній свободі (активна й ліберальна політика чехословацького уряду в галузі народної освіти, розвитку демократичної культури, терпимість до діяльності політичних партій і національно-культурних рухів різних орієнтацій, захист прав людини тощо), значним державним інвестиціям на розбудову краю (уряд ЧСР у розвиток Закарпат-

* Якщо, згідно аналізу результатів парламентських виборів серед населення Закарпаття, у 1924 р. український напрямок мав в краї 12,4% прихильників, а русофільський - 62%, то вже через десять років їх співвідношення змінилося на користь українського - 36,6% проти 35,2% (інші 28,2% закарпатців підтримували карпаторусинські автономістичні партії). - Пачовський В. Срібна земля. Тисячоліття Карпатської України.- Львів, 1938.- С.68.

тя вкладав, як правило, більше коштів, ніж вилучав з нього: з 1919 по 1938 рр., наприклад, з державних фондів на це ним було виділено близько 1,6 млрд. крон*), а також активній організаційній, громадсько-політичній і національно-культурній діяльності в Закарпатті українських емігрантів, які в міжвоєнні роки підтримувалися Прагою (про це мова у третьому блоці роботи), значна частина корінного населення Закарпаття пройшла шляхом самоусвідомлення від самоназви "угорські рутени (русини)" до "карпатських (закарпатських) українців", від прийняття резолюції Всенародного конгресу угорських русинів у Хусті в 1919 р. про з'єднання краю з Україною і прохання, "щоб нова держава при виконанні цієї злуки узгодила окремішнє положення угорських русинів" до розбудови автономії Карпато-української держави в складі федеративної ЧСР у 1938-39 рр. і проголошення 15 березня 1939 р. незалежності Карпатської України як "найменшої вітки українських земель".

Найповніше і найпереконливіше українська національна свідомість на Закарпатті була зманіфестована у 1937 р.

---

* Підтвердженням цього і водночас серйозності намірів ЧСР щодо володіння й перспектив розвитку Закарпаття в складі республіки була її активна і в цілому ефективна господарська політика в краї. Поряд з проведенням аграрної реформи, завдяки якій врожайність зросла на 50%, де і будівництво електростанції, хімічних й лісопильних заводів, комунікаційних, адміністративно-господарських та культурних об'єктів тощо. Небаченого розмаху, наприклад, набрало будівництво м. Ужгорода: з 1920 по 1936 рр. тільки кількість будинків у місті виросла з 1274 до 3304, а населення збільшилась з 20,5 до 35 тис. чол. За ці 16 років Ужгород перетворився практично в нове сучасне європейське місто зі своїм архітектурним обличчям, справжній адміністративно-політичний, культурно-освітній і торговельно-економічний центр краю. На його розбудову і впорядкування було витрачено понад 180 млн крон, з них тільки 30 млн. із міського бюджету, а інші 150 млн крон виділила держава.- Див.: Історія Ужгорода. Історичний нарис. - С.106-117.

при підготовці Всепросвітянського в'їзду в Ужгороді. Понад двадцять політичних партій (у т.ч. й впливова комуністична), союзів, товариств, редакцій періодичних видань виступили з "Маніфестом до українського народу Підкарпаття", у якому здекларовано українську національну ідентичність населення Закарпаття і сформульовано його культурно-національні вимоги. Водночас, цей важливий документ спростовує звинувачення українського руху в Закарпатті часів Чехословацької республіки в його нібито ірредентистському, протидержавному характері. У ньому чітко й недвозначно було проголошено: "Ми добровільно прилучилися до Чехословацької республіки, ми є вірними громадянами нашої демократичної держави, - але в мовних і культурних справах ми були й будемо частиною великого 50-мільйонного українського народу і цієї нашої народної та культурної єдності ніколи нізащо не зречемося..." (1).

Саме в цьому, поряд з піднесенням загальнокультурного й життєвого рівня населення Закарпаття і засвоєння ним принципів демократизму, полягає, на думку дисертанта, головне значення його перебування в складі Чехословацької республіки у 1919-1939 рр. і в цілому позитивна роль її ліберально-демократичної політики в краї в історії закарпатських українців та всього українського народу (п.11, с.213).

У третьому проблемному блоці дослідження розглядається комплекс питань, пов'язаних з політикою Чехословаччини щодо міжвоєнної української еміграції та її наслідками і значенням в історії українського народу і чесько-словацько-українських взаємин. При вивченні й висвітлен-

1. Цят. за: Мишанич О. Вказ. праця.- С. 31.

ні цього третього важливого напрямку політики ЧСР щодо українського питання у міжвоєнний період, дисертант виходив насамперед з його практичної недослідженості у вітчизняній історіографії і тому присвятив йому найбільш значну увагу у своїх працях. Вже у 1992-1993 рр. з'явилися його перші публікації з різних аспектів цієї проблеми (п.14,22,27,34), що водночас були серед перших в Україні, а також у колишній Чехословаччині (п.32) наукових розвідок з історії міжвоєнної української еміграції в ЧСР. А у 1994 р. вийшла його монографія (п.1), яка стала практично першою спробою узагальнюючого висвітлення цієї цікавої й актуальної в умовах становлення незалежної Української держави теми.

Підкресливши, що в історії міжвоєнної української еміграції - значного й унікального соціально-політичного і національно-культурного явища у вітчизняній та всесвітній історії ХХ століття, викликаного насамперед поразкою національно-визвольних змагань у 1917-20 рр. і на сході, і на заході України, особливе місце належить Чехословацькій республіці саме завдяки їй багато в чому відмінної від інших держав Європи політиці щодо багатьох тисяч емігрантів і біженців з післяжовтневої Росії, в т.ч. з українських земель, дисертант детально аналізує витoki та особливості формування власне української еміграції в цій країні, її кількісні параметри й структуру.

У дисертації відзначається, що масовий приплив емігрантів з Росії в Чехословаччину почався в 1921 р. і набагато перевищив всі початкові прогнози: у 1921 р. прибули 6 тис. чоловік, 1923 - 23, 1924 - 20, 1925 - 25, 1932 - 10,5, 1936 - близько 9, 1939 - 8 тис. Щоправда, точні дані про

кількість емігрантів в цій країні, як і їх національну приналежність, встановити дуже важко. По-перше, не всі з них враховувалися офіційною статистикою, оскільки прибували нерідко нелегально. По-друге, Чехословаччина використовувалася багатьма емігрантами як певний перевалочний пункт між Сходом та Заходом. Після більш-менш тривалого перебування в країні, здобувши певну освіту, значна їх частина поверталася на батьківщину (зокрема, в Галичину, а деякі - і в радянську Україну) або виїжджала в інші західні держави. Найвірогідніше під час першої хвилі еміграції (перша пол. 20-х років) щороку в ЧСР перебувало близько 50 тис. емігрантів з Росії, в тому числі - понад 20 тис. росіян, 20-25 тис. українців, кілька сотень білорусів, вірменів, грузинів, калмиків, окремі представники прибалтійських та інших народів Російської імперії (п.22, с.42).

Українська еміграція була однією з найчисленніших в ЧСР. Поодинокі представники інтелігенції оселилися в Празі та деяких інших містах Чехії та Моравії ще наприкінці XIX - на початку XX ст., в тому числі такі видатні українські вчені як хімік І.Горбачевський, фізик І.Пулюй, публіцист й соціолог О.Вочковський та ін. Досить великі групи галицько-буковинських українців (понад 1 тис.) прибули в Прагу, Остраву, деякі інші міста після захоплення російськими військами Галичини влітку 1914 р., під час першої світової війни. Травнем 1919 р. датується початок еміграції військових, коли деякі частини Української галицької армії, зокрема Горська бригада УГА, під тиском поляків перейшли Карпати і були інтерновані в таборах на території Чехословаччини (близько 6 тис. чол.). Багатьох українців було насильно мобілізовано до різних білих угру-

повань, і зрештою, вони разом із залишками армій Врангеля і Деникіна втекли за кордон, у тому числі в ЧСР. Після закінчення світової війни залишилися на чужині й колишні військовополонені російської армії. На становище емігрантів перейшла і значна кількість українських політичних діячів (зокрема дипломатів), яка виконувала за кордоном ті чи інші функції за дорученням своїх урядів. Інші українці, переважно представники інтелігенції й адміністрації УНР і ЗУНР - вихідці з Наддніпрянщини і Галичини, влилися до складу політичної еміграції в ЧСР у 1921-23 рр. Її лави також постійно збільшувалися за рахунок прибулих з Австрії та Польщі, де для українських емігрантів створилися досить складні політичні й економічні умови. Так, після того, як у 1923 р. польський уряд відмовився підтримувати С.Петлюру, більшість його прихильників (інтерновані солдати й офіцери армії УНР) переїхала до Чехословаччини. І, нарешті, голод та пошесті в Україні змушували декого теж шукати порятунку за межами батьківщини.

Отже, переважна більшість українців у Чехословаччині була емігрантами політичними. Згодом, після відкриття в ЧСР українських вищих учбових закладів (УВУ, УГА, УВП), українська еміграція в цій країні ще більше зросла кількісно за рахунок поповнення студентами і науковою інтелігенцією. У 1924 р., наприклад, українське студентство в Чехословаччині нараховувало близько 2 тис. чол. Цікаві дані щодо структури української еміграції містяться у звідомленні створеного у липні 1921 р. Українського громадського комітету - першої громадсько-допомогової організації українських емігрантів у ЧСР (голова - М.Шапо-

вал). Зокрема, з 5200 зареєстрованих ним на 1 липня 1924 р. українців, 52,4% були селянами, 12,4% - робітниками, 32,4% - представниками інтелігенції, по 1,4% - торговцями і землевласниками. Вік 82,6% українських емігрантів коливався між 15 і 34 роками. Найбільше емігрантів було в Галиччині - 40,9%, Правобережної (29,9%) і Лівобережної (19,3%) України, а також в Буковині - 2,9%, Бессарабії - 0,8%, Кубані - 0,7% і деяких інших регіонів (п.22, с.42-43).

Ще більш строкатим був їх склад за ідейно-політичними переконаннями - від есерів до оунівців, прихильників УНР та захисників гетьманату тощо. Тому колишні антипатії, політична боротьба та ворожнеча, зокрема між представниками трьох гілок українського етносу - галичанами, наддніпрянцями й кубанцями, загострювалися час від часу і в еміграції. Проте спільним для більшості з них стали несприйняття законності радянської влади, відданість ідеям самостійної й соборної України та довго непереморне почуття ностальгії за батьківщиною, про що переконливо свідчить, зокрема, епістолярна спадщина емігрантів.

Таким чином, робиться висновок у дисертації, чисельна українська еміграція у Чехословаччині в міжвоєнний період складалася з декількох потоків, була досить здиференційована політично, за фахом і територіальним походженням, але з явною перевагою національно свідомої інтелігенції та учнівської, студентської молоді, у зв'язку з чим ЧСР, зокрема Прага, стала на той час, поряд з Харковом, Києвом і Львовом, одним з центрів українського культурного, наукового і навіть громадсько-політичного життя і практично до 1945 р. залишалася одним із найбільших й найактивніших осередків української еміграції в Європі (п.35, с.94-95).

Головною причиною цього було загальне ставлення Чехословацької республіки, її керівників, політичних й громадських діячів до емігрантів з Росії, в т.ч. з українських земель, висвітленню якого у дисертаційному дослідженні, з огляду на його тему, приділена особлива увага. В ньому підкреслюється, що історія не знає іншого випадку такого лояльного, гуманного й активного ставлення до вельми чисельної, як для такої невеликої країни, еміграції. Протягнувши в числі перших в Європі руку безкорисливої допомоги тисячам біженців й емігрантів з Росії, Чехословаччина на відміну від більшості європейських держав, де здебільшого практикувалися їх репатріація або денационалізація, зайняла принципово іншу позицію щодо розв'язання цієї проблеми. Чехословацький уряд і громадськість молодшої демократичної республіки сприйняли російську й українську еміграцію як важливий політичний і культурний фактор розвитку зв'язків з демократичними в майбутньому Росією і Україною, враховуючи при цьому традиційні русофільські настрої значної частини чехословацького суспільства, а також конкретні господарські інтереси і зовнішньополітичні пріоритети країни.

Водночас засновники і керівники ЧСР дотримувалися антибільшовицьких позицій і хоча офіційно проголосили щодо радянської Росії "прихильний нейтралітет", тобто невтручання в її внутрішні справи, насправді всіляко підтримували колишніх військовослужбовців білих армій та представників буржуазних партій, їх антирадянську діяльність, сподіваючись, що саме післяжовтнева еміграція найближчим часом відіграватиме провідну роль у відродженні нової Росії, її "реконструкції" й "європеїзації". Тому, наго-

лошує дисертант, пропаговані офіційними колами ЧСР причини здійснення допомоги емігрантам в Росії - "ідеї гуманізму, слов"янської єдності і вдячності тисячам російських героїв, що полягли у боях світової війни за спільну справу", не висчерпують всіх мотивів, насамперед політичних й економічних, якими керувався чехословацький уряд у своєму ставленні до емігрантів (п.1, с.7).

Однак саме вирішення емігрантського питання у Чехословаччині в 20-30-х роках, підкреслюється в дослідженні, і головна мета ініціаторів нового підходу до нього - першого президента ЧСР Т.Масарика, прем"єр-міністра К.Крамаржа, міністра закордонних справ Е.Бенеша та його заступника В.Гірси* - надали Чехословаччині в очах Європи авторитету дійсно демократичної країни і послужили поштовхом урядам інших держав переглянути свої попередні погляди на це питання.

Дисертант особливо наголошує на тому, що натхненником принципово нового підходу до вирішення емігрантського питання був Томаш Г.Масарик. Сам колишній політичний емігрант, який своє перебування за кордоном в роки світової війни підпорядкував цілям звільнення чеського і словацького народів з-під австрійської залежності, він як ніхто інший розумів труднощі життя на чужині та настрої й прагнення емігрантів і у своїй діяльності на найвищому державному посту значне місце приділяв поліпшенню їх становища у світі, тим більше, що після утворення ЧСР за

---

* Вацлав Гірса походив, до речі, з числа українських чехів - до створення ЧСР був лікарем у Києві, повернувшись на батьківщину разом з чехословацькими легіонерами, став державним діячем, щирим приятелем українців, одним із засновників Слов"янської бібліотеки в Празі. Він безпосередньо керував проведенням політики чехословацького уряду щодо емігрантів в Росії.

межами її кордонів залишилося понад 2,2 млн чехів і словаків. У своїх поглядах і діяльності Масарик та його оточення виходили з того, що як репатріація, так і денационалізація для основної маси емігрантів неприйнятні і для рішення цього питання потрібно шукати третій шлях. Тому саме в Чехословаччині у 20-30-ті роки найчастіше емігранти, особливо українці, одержували так звані паспорти Нансена, що надавали їм статус бездержавних і прирівнювали до громадян країн перебування або до найбільш привільюваних чужинців (п.22, с.38).

Однак головною відмінністю емігрантів із Росії в ЧСР від еміграції в інших країнах було те, що чехословацький уряд проводив цілеспрямовану регуляцію напливу емігрантів з тим, щоб у країні зосереджувалися кращі культурні сили, які б підготували нову інтелігенцію для майбутньої демократичної й федералістичної Росії. Якщо, наприклад, у міжвоєнний період у Берліні та Белграді давалася перевага монархістським та сепаратистським колам, в Парижі - консервативно-демократичним, в Харбїні - ультраконсервативним, то чехословацька політика підтримувала демократичні течії в середовищі еміграції з Росії з урахуванням її багатонаціонального складу. Згодом політичні мотиви її підтримки відійшли на другий план і основним аспектом політики чехословацького уряду щодо російських емігрантів став розвиток науки, освіти і культури з метою їх збереження й збагачення і, не в останню чергу - порятунку Чехословаччини на провідний слов'янський центр Європи.

У дослідженні також наголошується, що незважаючи на русофільські погляди більшості політичних й державних діячів ЧСР, їх підкреслено нейтральному, а то й нега-

тивному ставленні саме до самостійницьких устремлінь української політичної еміграції і небажанню загострення російсько-українського конфлікту, чехословацький уряд все ж, на відміну від правлячих кіл інших держав, де перебували емігранти з Росії, при наданні допомоги їм виділяв (принаймні до 1924 р.) російську і українську еміграції як самостійні (п.1, с.8). І в цьому теж чимала заслуга саме Т.Масарика. Зокрема, досить влучно висловилася про його позицію з цього приводу українська громадська діячка і письменниця Г.Лащенко, що перебувала на еміграції в Празі; яка писала, що "особисто пережиті враження в Києві під час наступу орд Муравйова, вуличні бої, Центральна Рада, українське військо, розмови з місцевим чехом д-ром Гірсою, і під враженням цього згадки про те, що чув про західних українців за часів Австро-Угорщини, а також актуальна справа Закарпаття вже в пізньому віці примусили президента глибше подивитись на українську справу. З обережністю політика не говорив про це багато. Але на його бажання і під його впливом акцію помочі українській еміграції мусіли підтримати й інші діячі молодій республіки... А сам президент Т.Г.Масарик, крім державної допомоги, щомісяця додавав українцям ще 10 тисяч із своїх власних фондів" (1).

Далі в дисертації розкриваються основні мотиви, організації, хід і форми проведення унікальної в світовій практиці широкомасштабної програми всебічної допомоги емігрантам з Росії в міжвоєнній Чехословаччині, офіційно оголошеної урядом республіки влітку 1921 р. під назвою "російська допомогова акція" (п.22, с.39-42). Визначається,

1. Цит. за: Трощинський В.П. Вказ.праця.- С. 30.

зокрема, що активними прибічниками допомоги біженцям і емігрантам з Росії на державному рівні у чехословацькому парламенті, де це питання жваво обговорювалося протягом 1921-1923 рр., були представники практично всіх найбільш впливових політичних партій ЧСР - національно-демократичної, соціал-демократичної, аграрної, за винятком комуністичної партії, яка неодноразово виступала проти підтримки "монархістів та інших антирадянських елементів", "врангелівців і петлюрівців" і т.п. Однак урядова програма допомоги емігрантам була підтримана більшістю не тільки парламента, але й культурною та науковою громадськістю республіки (не в останню чергу і завдяки самим емігрантам, що досить швидко пристосувалися до нових умов, організувалися і розгорнули господарську, творчу й національно-культурну працю) і почала активно втілюватися в життя.

Організація і проведення всієї "російської акції" постановою уряду ЧСР від 28 липня 1921 р. доручалися міністерству закордонних справ, якому на друге півріччя цього року було виділено на ці цілі 10 млн крон. А вже на 1922 р. міністерство, розглядаючи цю акцію як "важливий засіб будування народногосподарських і культурних зв'язків з Росією й Україною", просило уряд виділити йому 50 млн крон. Всього на проведення акції допомоги емігрантам з Росії в ЧСР з державних фондів протягом 1921-1937 рр. були виділені великі кошти - понад півмільярда крон (найбільше у 1924 р. - 100 млн, найменше у 1937 р. - 2,8 млн), хоча ця сума з врахуванням багаточисельності еміграції та потреби діяльності великої кількості різних емігрантських установ й організацій, могла гарантувати окре-

ним емігрантам та їх родинам лише досить скромне буття. Втім все ж слід зазначити, для порівняння, що у 1921-1932 рр. лише на потреби навчання емігрантської молоді у ЧСР було виділено 120 млн швейцарських франків, тоді як в Югославії - 23 млн, а у Франції - лише 21,5 млн (1).

Міністерство закордонних справ ЧСР, аби забезпечити безперервність і справедливість акції, не зачіпаючи державних інтересів, встановило такі принципи її здійснення: 1) вирішальним моментом для допомоги є потреба прохача; 2) метою акції є не лише прохарчувати, а й привчати до роботи, головним чином розумової праці, а саме в такому напрямі, щоб ті, кого підтримують, могли використати свої здібності вдома на користь свого народу; 3) на допомогову акцію не мають впливу різниці політичні, національні або релігійні; 4) допомогу не можна зловживати на акції контрреволюційні (мова йде про невтручання у політичні справи в ЧСР і заборону активної політичної діяльності, якою емігранти часто зловживали).

В роботі зазначається, що "російська акція" передбачала не тільки значну матеріальну і гуманітарну допомогу, а й проведення системи заходів для створення таких умов, щоб уможливити емігрантам скористатися перебуванням у ЧСР для плідної діяльності в науці, культурі, техніці, народному господарстві тощо. При цьому використовувалися фінансова, юридична, лікарська допомога, матеріальна підмога студентам, заснування кооперативів, майстерень, їдалень, відкриття шкіл, вузів, бібліотек, архівів, наукових установ, громадських організацій і видавництва, захист інтересів емігрантів у міжнародних організаціях, що засвід-

1. Ruská, ukrajinská a beloruská emigrace v Praze. Katalog vystavy. (Praha 14.-15.8.1995). Praha, 1995.- s.5.

чено у дисертації значним фактичним матеріалом. Наприклад, створений в листопаді 1921 р. "Чесько-український комітет допомоги українській молоді" на чолі з професором Карлового університету Я.Відло, видавав українським студентам щомісячну стипендію в розмірі 500 крон, яку одержували близько 2 тис. чоловік, а на потреби Українського вільного університету в Празі протягом 20-х років чехословацьким урядом щомісячно виділялося 100 тис. крон (щоправда, в 30-ті роки ця підтримка значно зменшилася) (п.1, сс. 31-32, 60-61).

Завдяки такій політиці за ініціативою визначних діячів української еміграції і при підтримці чехословацьких урядових і громадських кіл, що з досить великою симпатією ставилися до представників українського народу, у міжвоєнній Чехословаччині повстало активне українське громадське, науково-освітнє й національно-культурне життя, висвітленню якого у дослідженні приділено велику увагу. В ньому зазначається, що вже в першій половині 20-х років в ЧСР були створені десятки українських наукових установ, навчальних закладів, організацій, товариств, спілок і видавництв (Український вільний університет, Українська господарська академія, Український високий педагогічний інститут ім. М.Драгоманова, Українська студія пластичного мистецтва, Музей визвольної боротьби України, Український громадський видавничий фонд, українська гімназія та школи, українські громадський та академічний комітети, українські наукова асоціація та різні творчі товариства і професійні спілки, жіночі, молодіжні, спортивні та січові союзи тощо), які діяли не тільки в Празі, але завдяки багатьом філіям й відділенням в інших містах Чехії.

на Словаччині і в Закарпатті залучали до своєї діяльності українські маси всієї республіки та стали суттєвим фактором громадсько-культурного життя чехословацького суспільства. Саме в них об'єдналися кращі сили української інтелігенції, представники різних наукових галузей й професій, які своєю творчою працею збагатили українську та світову науку й культуру і сприяли чесько-словацько-українському культурному зближенню (п.35).

У своїх працях, зокрема, дисертант вперше в історіографії ґрунтовно дослідив непростий процес становлення Українського вільного університету, його всебічну педагогічну, наукову і культурно-освітню діяльність як яскравого прикладу плідної творчої та національно-патріотичної праці міжвоєнної української еміграції у Чехословаччині (пп.1,14,20). Саме в Празі завдяки регулярній допомозі чехословацького уряду та підтримці наукової громадськості і, не в останню чергу через високий фаховий рівень професорсько-викладацького складу УВУ, він перетворився в повноцінний і науково спроможний український навчальний заклад на зразок західноєвропейських університетів і швидко завоював собі авторитет і міжнародне визнання. Досить сказати, що в міжвоєнні роки в ньому викладали й проводили наукову та культурно-освітню діяльність понад 100 чоловік, в тому числі 56 професорів і серед них такі видатні українські вчені як І.Горбачевський, О.Колесса, С.Дністрянський, Д.Дорошенко, Д.Антонович, Ф.Щербина, А.Яковлів, О.Мицюк, С.Смаль-Стоцький, Я.Рудницький, Д.Чижевський, В.Щербаківський та багато інших відомих в науковому світі ще до праці в УВУ учених. В той же час в їх творчій діяльності т.з. "празький період" займає особ-

ливе місце, про що свідчить їх багата творча спадщина, розглянута в дослідженні (п.1, с.39-60). Наприклад, засноване у 1923 р. при УВУ "Українське історично-філологічне товариство в Празі" об'єднало практично всі активні кола української еміграції, які працювали в галузях історичної та філологічної наук - понад 50 членів, провело за час свого існування (до 1941 р.) близько 450 засідань, на яких було обговорено понад 660 наукових доповідей і рефератів, видало 65 наукових праць своїх членів (в т.ч. 4 томи "Праць УІФТ"), брало активну участь в організації, проведенні і роботі численних українських й міжнародних наукових з'їздів, конгресів і своєю діяльністю внесло помітний вклад у розвиток історичної й філологічної науки, введенню українознавства як самостійної дисципліни в загальносвітовий науковий контекст (п.17, с.34-36).

Зробивши аргументовані й необхідні наукові узагальнення про характер, основні напрями, досягнення і значення науково-освітньої й національно-культурної діяльності українських емігрантів в Чехословаччині та їх внесок і місце в історії українського народу і значний вплив на розвиток українсько-чесько-словацьких культурних взаємин*, дисертант особливо наголошує на такому важливому, на його погляд, висновку, що серед інтелектуальної, некою кон'ктурної спадщини українських вчених у міжвоєнній ЧСР особливе місце займає їх творчий доробок у тих наукових сферах суспільствознавства, які через ідеологічну упередженість та інші причини не могли розвиватися на батьківщині. Не буде перебільшенням стверджувати, зокрема, що саме у Чехословаччині були закладені підвалини багатьох

* Про це див. пункт 10 основних положень дисертації, що виносяться на захист (с. 42-44).

нових для української науки дисциплін й предметів. Так, фундаторами вітчизняної соціології по праву можна вважати В.Старосольського і М.Шаповала, правознавства - С.Дністрянського, О.Ейхельмана і А.Яковліва, географії та картографії - С.Рудницького, які також разом з Р.Лашенком та С.Шелухиним стояли у джерел української політології, хімії - І.Горбачевського, гігієнознавства - Б.Матюшенка, історіографії - Д.Дорошенка, мовознавства й літературознавства - Л.Білецького, О.Колессу та С.Смаль-Стоцького, статистики - Ф.Щербини, нових економічних дисциплін - С.Вородаєвського та О.Мицюка, націології - О.Вочковського, культурології та мистецтвознавства - Д.Антоновича і В.Січинського, археології - В.Щербаківського та І.Ворковського, філософії - Д.Чижевського, української педагогіки - С.Русову і А.Волошина.

І, нарешті, у дисертаційній праці висвітлюється активна діяльність українських емігрантів на Підкарпатській Русі (Закарпатті), де їх, за різними даними і в різні роки нараховувалося від 3 до 11 тис. чоловік*. Зокрема, підкреслюється, що значною мірою завдяки саме їх наполегливій і цілеспрямованій праці в цьому краї у міжвоєнний період (участь у розвитку українського шкільництва, театрального й музичного мистецтв, літератури, журналістики й науки, діяльності чисельних осередків товариства "Просвіти" тощо), настало, за словами С.Наріжного, "національне відродження Срібної Землі й було підготовлене чудодійне перетворення Підкарпатської Русі в Карпатську Україну..., підкарпатські русини оставили свій "глибокий сон" і приобщилися до загальної української революції" (1).

* Велику кількість з них склали випускники УГА, УВП, УВУ.
1. Наріжний С. Українська еміграція.- С.321.

У зв'язку з цим дисертант наголошує, що саме все більш несприятливий для уряду ЧСР розвиток культурно-політичних процесів на Закарпатті, посилення в ньому з кінця 20-х років при найактивнішій участі українських емігрантів української, самостійницької орієнтації, що розцінювалося Прагою як загроза цілісності Чехословацької республіки, була однією з головних причин зміни її прихильного ставлення до української еміграції. На адресу українських емігрантських установ та організацій з початку 30-х років сипалися звинувачення в сіянні ідей незалежності, відокремлення Закарпаття від ЧСР тощо. Втративши минулу державну підтримку, у 1933 р. був ліквідований Український високий педагогічний інститут в Празі, що готував кадри переважно для українських шкіл Закарпаття, у 1935 р.-Українська господарська академія в Подєбрадах. Деяких активних українських діячів було "видворено" із краю і Чехословаччини (педагога Л.Бачинського, історика В.Пачовського, поетесу М.Підгорянку та ін.) тощо.

Проте, як підкреслюється у дослідженні, існували й інші причини змін в політиці ЧСР щодо українського питання, переважно політичного і міжнародного характеру. По-перше, вказується на загострення внутрішньополітичної боротьби в республіці в другій пол. 20-х - на початку 30-х років, відповідне перегрупування політичних сил у чехословацькому парламенті й уряді, зростання, зокрема, впливу чеських національних соціалістів, які традиційно підтримували проросійський напрям у зовнішній політиці і здійснювали тиск на нового президента країни Е.Венеша. До того ж, з часом надії на демократичні перетворення в Росії почали танути, а з ними і політичні надії, пов'язані з

післяжовтневою еміграцією. Та серед певних громадських і політичних кіл ЧСР поширювалася думка про те, що "російська допомогова акція" забирає надто багато коштів в державної казни, що ніби-то акція вже виконала свою місію і настав час її ліквідувати.

По-друге, із загостренням міжнародного становища і наступом фашистської загрози, а також внаслідок підписання у 1935 р. Договору про взаємну допомогу між ЧСР і СРСР, який зміцнив як унітарна держава і вкрай ворожо сприймав українські самостійницькі намагання та неодноразово рішуче виступав проти підтримки російської еміграції, а також маючи дані про контакти політичних діячів української еміграції з представниками німецької влади, чехословацькі правлячі кола стали насторожено ставитись до українських емігрантів. Про це свідчать, зокрема, запити міністерства внутрішніх справ ЧСР до місцевих органів влади (починаючи з 1934 р.) про антирадянську діяльність українських емігрантів, їх ставлення до ЧСР, Німеччини, Польщі та СРСР, їх політичні та військові організації і дії, спрямовані на відторгнення України від Радянського Союзу (п.22, с.53-54).

В заключенні відзначається, що незважаючи на викликані цими головними причинами зміни в чехословацькій політиці щодо української еміграції та українського питання в цілому, зроблене урядом ЧСР та громадськістю республіки для збереження й розвитку культурного та наукового потенціалу міжвоєнної української еміграції, рівно ж як і для соціально-політичного й національно-культурного розвитку русинів-українців Закарпаття принесло користь не лише самим емігрантам, закарпатцям і українсь-

кому народу в цілому, але й чехословацькій культурі, науці та народному господарству, стало важливою й позитивною сторінкою в історії чесько-словацько-українських взаємин періоду між двома світовими війнами.

Спираючись на науковий аналіз складових питань й проблем дисертаційної теми та на сформульовані вище основні положення, узагальнення й висновки, що виносяться на захист, дисертант особливо наголошує на значному позитивному потенціалі цих взаємин в міжвоєнний період, коли політика Чехословацької республіки не тільки не посила агресивного характеру стосовно українських земель і народу на відміну від його інших сусідів, але була, з врахуванням національно-державних інтересів ЧСР й історичних обставин і можливостей на землях України, загалом досить реалістичною та конструктивною щодо українського питання. Не випадковим є, наприклад, той історичний факт, що при виникненні відповідних міжнародних умов та інших сприятливих обставин для возз'єднання українських земель й народу в одній державі, Чехословаччина практично не вагаючись поступилася у 1945 р. Закарпаттям, навіть не висуваючи претензій сусідній великій державі по компенсації її витрат на розвиток цього краю в міжвоєнні роки (пп. 9, 15).

I, на останнє, ще про одне. Дисертант усвідомлює складність здійснення такого широкого наукового задуму, яким є комплексне й всебічне висвітлення обраної ним теми, тому у пропонованому дослідженні знайшли відображення лише найбільш суттєві прояви, проблеми та результати політики міжвоєнної Чехословаччини щодо України та українського питання, насамперед найменше вивчені й найбіль-

ше дискусійні. Тому зміст дисертаційної праці, що вино- ситься на захист, багато в чому слід розглядати як спробу нового підходу до розв'язання важливої й актуальної нау- кової проблеми, яка ще потребує подальшого поглибленого й предметного дослідження.

III. ОСНОВНІ ПРАЦІ ДИСЕРТАНТА З ДОСЛІДЖУВАНОЇ ПРОБЛЕМИ :

Монографія, брошури, розділи в колективних працях:

1. Культурно-освітня і наукова діяльність української еміграції в Чехо-Словаччині: Український вільний університет (1921-1945 рр.).- К.: Інститут історії України НАН України, 1994.- 82 С.

Рецензії: В.Троциняський.Український вільний університет крізь призму історичного аналізу // Українська діаспора.- Число 7.- Київ-Чикаго, 1995.- С.133-136; Historicky savoris (Bratislava).- 1995.- С.8.- 8.594-596; М.Вереш. Монографія про Український вільний університет // Молодь - Україні. Наукові записки молодих учених Ужгородського державного університету. Том 9.-Ужгород,1996.-С.208-211.

2. Україна та "українське питання" в політиці Чехословаччини // Українська державність у ХХ столітті: Історико-політологічний аналіз.- К.: Політична думка, 1996.- С.177 - 198, 412-414 (укр., рос.,англ. мовами).

3. Украина во взаимосвязях славянских народов /К IX Международному съезду славистов/.- К.: Наукова думка, 1983.- С.129-152.

4. Украинско-чехословацкие интернациональные связи.- К.: Наукова думка, 1989.- С.3-12, 198-225.

5. Культурные и общественные связи Украины со странами Европы.- К.: Наукова думка, 1990.- С.107-130.

6. Историография истории Украинской ССР.- К.: Наукова думка, 1986.- С.401-409,449-454 (у співавт. з А.Д.Скабою).

7. Історія країн Центральної та Південно-Східної Європи (посібник для вивчення історії в середній школі).- К.: Хрещатик,1994.-102 С. (у співавт. з кол. під кер. В.І.Ярового).

8. Історія міжнародних відносин (кінець ХУІІІ ст.- початок ХХ ст.). Тематичний план курсу, плани семінарських занять, теми курсових робіт.- К.: КІСУ, 1995.- 17 С. (у співавт. з В.П.Меньшовим).

9. До 50-річчя входження Закарпатської України до складу нашої держави. Доповідь на засіданні Вченої ради Інституту історії України 29 червня 1995 р.- К.: Інститут історії України НАН України, 1995.- 7 С.

10. Українське питання в міжвоєнній Чехословаччині як об'єкт історичного дослідження. Доповідь на засіданні Вченої ради Інституту історії України (травень 1996 р.).- К.: Інститут історії України НАН України, 1996.- 15 С.

Наукові статті:

11. Zakarpatsko ako súčasť CSR: problémy narodno-kultúrnej obnovy a statnosti v r. 1919-1938 // Slovensko v politickom systéme Československa. (Materiály z vedeckého sympozia). - Casta, 11.-13. novembra 1991.- Bratislava, 1992.- S.204-213.

12. Закарпаття у складі Чехо-Словацької республіки: переломний етап у національно-культурному й етнополітичному розвитку русинів-українців // Культура українських Карпат: традиції і сучасність. Матеріали міжнародної наукової конференції.- Ужгород, 1994.- С.130-140.

13. Загальнонаціональна ідея і громадянське суспільство // Шляхи формування української політичної нації.- Матеріали науково-практичного семінару.- К.: 1996.- С.24-27.

14. Заснування і діяльність Українського вільного університету - першої української високої школи за кордоном (1921-1945 рр.) // Український історичний журнал.- 1993.- № 11-12.- С.68-80; 1994.- № 4.- С.41-54; № 5.- С.48-60.

15. Niektore osobitosti nastolenia totalitneho rezimu v Zakarpatskej Ukrajine // Od diktatury k diktature. Slovensko v rokoch 1945-1953. Zbornik materialov z vedeckej konferencie v Smoleniciach 6.-8.decembra 1994.- Bratislava, 1995.- S.80-87.

16. Історія зарубіжних слов'янських народів на сторінках "Проблем слов'янознавства" // Український історичний журнал.- 1982.- № 3.- С.38-46 (у співавт. з В.К.Морозом).

17. Історія України в науковому доробку професорів Українського вільного університету в Празі // Матеріали Всеукраїнської науково-освітньої конференції "Історіографічна спадщина науки історії України (погляд з кінця ХХ ст.)". - К.: Інститут історії України НАН України, 1996.- С.34-36.
18. Історичні аспекти сучасного "русинського руху" в Закарпатті та його вплив на поточну політику Української держави // Державність.- 1994.- № 1-2.- С.52-53.
19. Перетворення УВУ в Празі в повноцінний і науково спроможний університет західноєвропейського зразка // Неопалима купина.- 1994.- № 1.- С.91-106.
20. Наукова і культурно-освітня діяльність УВУ // Неопалима купина.- 1995.- № 3-4.- С.107-116.
21. Перша світова війна, модерна демократія та Т.Г.Масарик // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. Вип.5.- К.: Інститут історії України НАН України, 1995.- С.144-148.
22. Політика чехословацького уряду щодо української еміграції в міжвоєнний період // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. Вип. 3.- К.: 1993.- С.36-56.
23. Політична діяльність закарпатської еміграції в США наприкінці 19-го - на початку 20-го ст. та її вплив на долю рідного краю // Українська діаспора.- Київ - Чикаго, 1993.- № 4.- С.5-20 (у спіавт. з П.Петрицем).
24. Присяжниця // Українська радянська енциклопедія.- К.: 1983.- Т.9.- С.175-176.
25. Роль ідей славянської взаємності в становленні національного самосвідомлення закарпатських українців // Славянське адівство и мнагастайнасць. Міжнародная конференция 24-27 мая 1990. Тезиси докладау і паведамленняу. 4 секция.- Мінск, 1990.- С. 10-13.
26. Русини-українці в Чехословаччині: процес національного самоусвідомлення // Український історичний журнал.- 1991.- № 5.- С.86-95 (у спіавт. з І.М.Сюськом).

27. Т.Г.Масарик і українці // X Всеукраїнська славістична конференція "Духовне відродження слов"ян у контексті європейської та світової культури. Тези доповідей.- Т.2.- Чернівці, 1992.- С.184-185.

28. Т.Масарик про Україну і українців // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки.- Вип.4.- К.: 1993. С.132-147.

29. Прояв "закарпатського сепаратизму?"// Політика і час.- 1993.- № 12.- С.51-56.

30. T.G.Masaryk a ukrajinska otazka // Prvni svetova valka, moderni demokracie a T.G.Masaryk.- Sbornik prispevku z mezinarodni vedecke konference.- Praha, 1995.- S.285-290.

31. Україна та українське питання в політиці Чехословаччини у міжвоєнний період // Політична думка.- К.: 1996.- № 1.- С.70-76.

32. Ukrajinska emigracia v medzivojnovom Cesko-Slovensku // Historicky casopis.- Bratislava.- 1992.- С. 3.- S.370-385.

33. Украинская эмиграция в межвоенной Чехословакии: результаты и перспективы научных исследований на Украине // Русская, украинская и белорусская эмиграция в Чехословакии между двумя мировыми войнами. Результаты и перспективы исследований. Фонды Славянской библиотеки и пражских архивов. Сборник докладов.- Прага, 1995. - С.141-153.

34. Український вільний університет - перша українська висока школа за кордоном // Неопалима купина.- 1993.- № 2.- С.39-50.

35. УВУ у Празі -осередок міжслов"янських науково-освітніх взаємин // Славістичні науково-освітні центри України (вчора-сьогодні-завтра). Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції.- К.: 1995.- С.94-98.

36. Українське питання в зовнішньополітичних концепціях Чехословаччини (1918-1989 рр.) // Український історичний журнал.- 1997.- № 1.- С.43-61.

Vidnyansky S.V. Ukrainian Question in interwar Czechoslovakia. Thesis for Doctorate in History, speciality 07.00.02 - World History, Institute of History of Ukraine, National Academy of Sciences of Ukraine, Kiev, 1997.

The dissertation is defended in the form of scientific report, summarizing 36 scientific publications, including the monograph. For the first time in historiography were researched the place and role of Ukraine and Ukrainian question in the policy of Czechoslovakia and specified the experience of Czech-Ukrainian relations in interwar period and their meaning in the history of Ukrainian people. Basing on critical analys of domestic and foreign literature and enrolling in scientific circle the original sources are discussed three mutually connected problems of the complex theme: the conditions and factors of formation and evolution of CSR policy relating to Ukraine and Ukrainian question and formation of Czech-Ukrainian interstate relations in interwar period, the problem of Transcarpathian Rus in the policy of Czechoslovakia and its attitude towards interwar Ukrainian emigration to CSR.

Виднянський С.В. Український вопрос в міжвоєнній Чехословаччині. Дисертація на соискання ученої степені доктора історических наук по спеціальності 07.00.02 - Всесвітня історія. Інститут історії України Національної Академії наук України, Київ, 1997.

Защищається дисертація в формі наукового доповіді, обобщаючого 36 научних робіт, включаючи монографію, в яких вперше в історіографії досліджені місце і роль України і українського вопроса в політиці Чехословацької республіки і обобщені опыт чехословацько-українських взаємостосунків в міжвоєнний період і їх значення в історії українського народу. На основі критического аналізу вітчизняної і зарубіжної літератури і введення в наукий оборот оригінальних істочників системно освітаються три взаємостязаніє проблеми комплексної теми: условия і фактори формироваія і еволюції політики ЧСР по отношению к Україні і українському вопросу і становлення чехословацько-українських міжгосударствесных стосунків в міжвоєнний період, проблема Підкарпатської Русі-Карпатської України (Закарпаття) в політиці Чехословаки і її стосунки к міжвоєнній українській еміграції в ЧСР.

Ключові слова: Україна, українське питання, Чехословацьчина, державність, політика, міжнародні зв'язки, Підкарпатська Русь-Карпатська Україна (Закарпаття), русини-українці, міжвоєнна українська еміграція, національно-культурне відродження.

Підписано до друку 17.02.97 Формат 60x84 1/16
Ум. друк. арк. 6,28 Обл. вид. арк. 6,48
Тираж 100. Зам. 444 1997р. Безплатний
Поліграф.-ц. Ін-ту історії України НАН України
Київ-1, Грушевського, 4

435369

AB 37.125